

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

Факультет педагогіки і психології

Кафедра педагогіки і методики

початкової та дошкільної освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-

МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ УЧНІВ 3 КЛАСУ

НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Спеціальність 013 Початкова освіта

Освітньо-професійна програма «Початкова освіта»

Здобувачки вищої освіти

освітнього рівня «магістр»

Бабюк Тетяни Володимирівни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

кандидат філологічних наук, доцент

кафедри філологічних дисциплін

початкової та дошкільної освіти

Турко Ольга Василівна

РЕЦЕЗЕНТ:

директор Тернопільської

загальноосвітньої школи I-III ступенів №8

Тернопільської міської

ради Тернопільської області

Підгайна Галина Михайлівна

Тернопіль – 2025

АНОТАЦІЯ

Бабюк Т. В. Особливості формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу на уроках української мови. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 013 Початкова освіта. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2025. 75 с.

У першому розділі магістерської роботи описано психолого-педагогічні особливості мовленнєвого розвитку учнів 3 класу; розкрито зміст поняття «комунікативно-мовленнєві уміння» в лінгводидактичному аспекті.

Другий розділ присвячено аналізу нормативних документів та навчально-методичного забезпечення з української мови для 3 класу щодо розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь; результатам експериментального дослідження.

Ключові слова: *мовленнєвий розвиток, учні початкової школи, комунікативно-мовленнєві уміння, мовна особистість.*

ANNOTATION

Babyuk T. V. Features of the formation of communicative and speech skills of 3rd grade students in Ukrainian language lessons. Master's thesis to obtain the title Master Degree Primary Education 013. Ternopil, 2025. 75p.

The first chapter of the master's thesis describes the psychological and pedagogical characteristics of speech development in third-grade students and reveals the meaning of the concept of 'communicative and speech skills' in the linguistic and didactic aspect.

The second chapter is devoted to the analysis of normative documents and teaching materials for the Ukrainian language for third-grade students in terms of the development of communicative and speech skills, as well as the results of an experimental study.

Keywords: *speech development, primary school students, communicative and speech skills, linguistic personality.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО- МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ.....	 8
1.1. Психолого-педагогічні особливості мовленнєвого розвитку учнів 3 клас...	8
1.2. Сутність поняття «комунікативно-мовленнєві уміння»	19
 РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО- МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ УЧНІВ 3 КЛАСУ	 32
2.1. Аналіз змісту нормативних документів та навчально-методичного забезпечення з української мови для 3 класу щодо розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь.....	32
2.2. Зміст та організація експериментального дослідження.....	41
 ВИСНОВКИ.....	 52
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	 56
 ДОДАТКИ	 63

ВСТУП

Актуальність теми. У контексті реалізації Державного стандарту початкової освіти [12] та концепції Нової української школи [20] важливого значення набуває формування в молодших школярів ключових компетентностей, зокрема – комунікативної. Опанування української мови як державної потребує не лише засвоєння мовної системи, а й усвідомленого, цілеспрямованого й ефективного використання мови в різних видах мовленнєвої діяльності. Це, своєю чергою, передбачає розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь, що є основою успішного навчання, соціалізації та самореалізації учнів.

Особливої уваги заслуговує третій рік навчання в початковій школі, адже саме в 3 класі значно ускладнюються вимоги до мовленнєвого розвитку дітей: розширюється словниковий запас, удосконалюється граматичне оформлення мовлення, формуються навички зв'язного висловлювання. Успішність формування комунікативно-мовленнєвих умінь на цьому етапі значною мірою залежить від методичних підходів, обраних учителем, змістового наповнення уроків, а також відповідності підручників і навчальних завдань сучасним освітнім цілям.

Водночас аналіз практики засвідчує, що вчителі не завжди мають достатню методичну підготовку для цілеспрямованого розвитку комунікативних умінь, а навчально-методичне забезпечення потребує подальшого вдосконалення. Це зумовлює потребу в науковому аналізі ефективних шляхів формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу на уроках української мови, обґрунтуванні педагогічних умов, методів і прийомів, що сприяють розвитку мовленнєвої компетентності молодших школярів.

Обрана тема магістерської роботи є актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки сприяє удосконаленню мовно-

освітнього процесу в початковій школі та забезпеченню якісної мовної освіти відповідно до сучасних вимог.

Проблема формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів є предметом дослідження багатьох українських науковців, які розглядали її з різних аспектів: психологічного, педагогічного, лінгводидактичного та методичного. Значний внесок у розробку теоретичних і практичних засад мовленнєвого розвитку учнів початкової школи зробила О. Савченко, яка обґрунтувала сучасні підходи до формування мовної особистості та розробила модель компетентнісного уроку української мови. Н. Богданець-Білоskalенко досліджує реалізацію компетентнісного і діяльнісного підходів у навчанні української мови в початкових класах, акцентуючи увагу на розвитку комунікативної компетентності учнів; у своїх працях наголошує на необхідності зміщення акцентів з репродуктивної діяльності на творчу, що сприяє мовленнєвому зростанню школярів. Питання методичного забезпечення розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь розглядали також І. Большакова та О. Кочерга, які аналізують зміст сучасних підручників і навчальних програм, розробляють ефективні методики навчання зв'язного мовлення. Праці О. Хорошковської та М. Вашуленка присвячені питанням методики навчання української мови, зокрема розвитку мовленнєвої діяльності в молодшому шкільному віці. Компетентнісний підхід до мовної освіти обґрунтовано у працях О. Пошетун, яка визначає комунікативну компетентність як одну з ключових для сучасного здобувача освіти, аналізує інноваційні технології, що забезпечують розвиток мовленнєвих навичок у школярів. У контексті оновлення змісту освіти й реформування української школи важливим є доробок Н. Гавриш, яка аналізує мовленнєву діяльність учнів як цілісний процес, пов'язаний із мисленням, мовною практикою та особистісним зростанням.

Науково-теоретична база щодо формування комунікативно-мовленнєвих умінь є досить розгалуженою, однак подальшого дослідження

потребують конкретні вікові аспекти, зокрема особливості роботи з учнями 3 класу, що обумовлює вибір теми магістерського дослідження.

Метою магістерської роботи є теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективних педагогічних умов, методів і прийомів формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу на уроках української мови, а також розроблення методичних рекомендацій щодо вдосконалення цього процесу в умовах реалізації концепції Нової української школи.

Завдання дослідження:

- розглянути науково-теоретичні та методичні джерела з проблеми формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів;
- уточнити сутність поняття «комунікативно-мовленнєві уміння» та з'ясувати їх структуру і функції в мовленнєвому розвитку учнів 3 класу;
- визначити психолого-педагогічні особливості мовленнєвого розвитку учнів третього року навчання в початковій школі;
- проаналізувати нормативно-методичне забезпечення формування комунікативно-мовленнєвих умінь у початковій школі;
- розробити й апробувати методику формування комунікативно-мовленнєвих умінь третьокласників у процесі навчання української мови;
- сформулювати методичні рекомендації для вчителів початкових класів щодо розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу.

Об'єкт дослідження – процес формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів у початковій школі.

Предмет дослідження – особливості організації навчання української мови в 3 класі, спрямованого на формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів; педагогічні умови,

методи

й

прийоми,

що забезпечують розвиток цієї складової комунікативної компетентності.

Гіпотеза

дослідження: формування комунікативно-

мовленнєвих умінь учнів 3 класу буде ефективнішим, якщо вчитель системно використовуватиме комунікативно орієнтовані завдання, вправи на розвитку усного та писемного мовлення, елементи інтерактивного навчання, а зміст уроків буде зорієнтовано на розвиток мовленнєвої діяльності школярів.

Методи дослідження: *теоретичні* (аналіз науково-теоретичних та методичних джерел для з'ясування стану наукової розробки проблеми формування комунікативно-мовленнєвих умінь, визначення основних понять, принципів, підходів до навчання мови в початковій школі; синтез, узагальнення й систематизація – для опрацювання й структурування наукових і практичних ідей щодо розвитку мовленнєвої компетентності учнів; моделювання – для розроблення власної методики формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу); *емпіричні* (спостереження за навчальною діяльністю учнів 3 класу на уроках української мови – для виявлення особливостей мовленнєвої активності та застосування вчителем методичних прийомів; анкетування вчителів початкових класів – для збирання інформації щодо практик і труднощів формування комунікативних умінь; бесіда з учнями – для виявлення їхніх мовленнєвих потреб, інтересів і ставлення до уроків української мови; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) – для перевірки ефективності запропонованої методики та виявлення змін у рівні сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь); *методи кількісної та якісної обробки результатів* (статистичний аналіз для об'єктивної оцінки ефективності впроваджених методичних підходів); *порівняльний аналіз* – для зіставлення результатів експериментальної й контрольної груп.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що уточнено поняття та структуру комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу; визначено психолого-педагогічні особливості мовленнєвого

розвитку третьокласників; проаналізовано потенціал сучасних підручників щодо формування мовленнєвих умінь; виявлено рівень сформованості цих умінь у школярів на констатувальному етапі; розроблено й апробовано методику формування комунікативно-мовленнєвих умінь; сформульовано методичні рекомендації для вчителів початкової школи.

Практичне значення дослідження. Розроблена й апробована методика формування комунікативно-мовленнєвих умінь може бути використана вчителями початкової школи на уроках української мови в 3 класі. Методичні рекомендації, запропоновані в роботі, сприяють підвищенню ефективності мовленнєвого розвитку учнів відповідно до вимог Нової української школи. Дібрані й систематизовані вправи та завдання, спрямовані на розвитку усного й писемного мовлення, можуть бути використані в освітньому процесі як додатковий навчально-методичний матеріал. Матеріали дослідження доцільні у процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів, а також у системі післядипломної педагогічної освіти.

Апробація результатів дослідження (див. додаток А):

– участь із публікацією тез у II Всеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній конференції з міжнародною участю «Початкова освіта в новій освітній реальності: традиції й інновації, проблеми й перспективи», 24 квітня 2025 р., м. Лубни;

Структура роботи: вступ, два розділи, загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО- МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Психолого-педагогічні особливості мовленнєвого розвитку учнів 3 класу

Мовлення є провідним засобом спілкування, пізнання світу і вираження думок людини, тому його розвиток у дітей молодшого шкільного віку є одним із головних завдань початкової освіти. Особливої уваги заслуговує мовленнєвий розвиток учнів третього класу, оскільки саме на цьому етапі закладаються основи свідомого, граматично правильного, логічного й виразного мовлення.

У третьому класі діти вже володіють базовими мовними навичками, однак потребують системного педагогічного супроводу для подальшого вдосконалення мовленнєвої діяльності.

Вікові психологічні особливості третьокласників – зростання самостійності, розвиток абстрактного мислення, інтерес до пізнання та спілкування – створюють сприятливі умови для цілеспрямованого формування мовної особистості.

Розуміння психолого-педагогічних закономірностей мовленнєвого розвитку учнів 3 класу дає змогу ефективніше добирати методи, форми і засоби навчання, які відповідають потребам і можливостям дітей цього віку.

Психологи вважають молодший шкільний вік сприятливим періодом для інтенсивного розвитку соціальної поведінки, засвоєння навичок взаємодії з однолітками обох статей, формування комунікативних умінь та вміння орієнтуватися у різних соціальних ситуаціях. У зв'язку з цим саме на цьому етапі особливо важливим є цілеспрямоване формування комунікативної компетентності, яке має враховувати вікові психологічні особливості молодших школярів. Початок шкільного навчання супроводжується

суттєвими змінами в житті дитини: вона входить у нове соціальне середовище, де формуються нові типи взаємин, виникають нові обов'язки, пов'язані з навчальним процесом. У цей період відбувається помітна трансформація у розвитку рефлексивної сфери.

Школа висуває нові вимоги до мовлення учнів. Відповіді на уроці мають бути логічно структурованими, стислими, виразними, відповідати нормам літературної мови. У процесі спілкування діти мають дотримуватися етикетних норм, вживати прийнятні мовленнєві форми (звертання, ввічливі слова тощо). Учень необхідно навчитися контролювати власне мовлення, організовувати його відповідно до ситуації, щоб ефективно взаємодіяти з учителями, однолітками та іншими учасниками освітнього процесу.

Проте для багатьох молодших школярів організація мовленнєвої поведінки становить труднощі, що ускладнює їхнє повноцінне спілкування з оточенням.

Це зумовлено ще недостатнім розвитком соціально-комунікативних умінь і структурних елементів спілкування.

Аналіз мовленнєвої діяльності дітей, які розпочинають навчання у початковій школі, свідчить, що мовлення здебільшого є спонтанним, фрагментарним, емоційно забарвленим та діалогічним. Діти часто повторюють одні й ті самі фрази, замінюють повноцінні речення окремими словами-назвами, активно використовують жести й міміку. Учні не завжди здатні чітко передати власні думки й почуття словами, будують висловлювання нелогічно, часто змінюють тему розмови, не звертають уваги на емоційні відтінки мовлення. Крім того, учні ще не сформували вміння контролювати власне мовлення у поведінку.

Характерною рисою сучасних молодших школярів є те, що вони зростають в умовах інформаційної епохи. Як зазначають вітчизняні дослідники Л. Кондратенко, Л. Манілова, раннє залучення дітей до взаємодії з електронним інформаційним середовищем спричиняє низку труднощів у навчальній діяльності, зокрема таких:

– зниження рівня слухової пам'яті – сучасним учням складно запам'ятовувати тексти на слух, відтворювати вивчені вірші чи усно передавати зміст прочитаного;

– гальмування розвитку децентрації – діти схильні зосереджуватись переважно на власних потребах і бажаннях, проявляють роздратування й агресію у відповідь на втручання у їхній віртуальний простір, часто демонструють труднощі у встановленні міжособистісних контактів і прагнуть вирішувати конфлікти силовими методами;

– ослаблення уваги – учням важко фокусуватись на деталях, виділяти важливі елементи у змісті розповідей, загадок, текстів;

– розвиток мислення – спостерігаються труднощі в логічному і послідовному побудові висловлювань, діти мають проблеми з цілісним сприйняттям і зв'язним оформленням тексту;

– зниження рівня аналітико-синтетичних умінь – діти недостатньо вміють аналізувати, інтерпретувати й осмислювати отриману інформацію;

– утруднене сприйняття об'ємних текстів – звичка до коротких, фрагментарних повідомлень ускладнює сприйняття великих за обсягом текстів;

– тенденція до багатозадачності – учні часто намагаються виконувати кілька завдань одночасно, що знижує ефективність основної діяльності; виникає потреба в супровідному стимулі (наприклад, слухання музики під час читання);

– краще оперування об'єктами у двовимірному просторі (наприклад, на екрані) на тлі послаблення просторового мислення у тривимірному середовищі;

– переважання методу перебору готових варіантів у розв'язанні задач, потреба у візуалізації, схемах, зразках, що допомагають структурувати навчальну діяльність [44, с. 45–48].

Педагогічні, психологічні та методичні аспекти формування мовленнєвої та

комунікативної компетентності молодших школярів є предметом ґрунтовних досліджень багатьох вітчизняних науковців як минулого, так і сучасності. Серед них слід виокремити роботи В. Бадер, І. Беґа, Л. Бірюк, А. Богуш, М. Вашуленка, О. Вишника, О. Мельничайка, С. Пішуна, В. Собка та інших дослідників, які суттєво вплинули на розвиток цієї проблематики.

Молодший шкільний вік – один із ключових періодів у становленні особистості дитини, коли активно розвиваються когнітивні, емоційні та вольові сфери. Саме в 3 класі учні проходять етап переходу від адаптації до шкільного навчання до його глибшого усвідомлення й цілеспрямованого опанування знань. На цьому етапі відбувається інтенсивне формування довільної уваги, пам'яті, мислення, мовлення, а також емоційної чутливості та саморегуляції.

Учні 3 класу – це діти віком переважно від 8 до 10 років, які перебувають на важливому етапі свого психічного та мовленнєвого розвитку [15]. У цей період відбувається активне формування довільної уваги, мислення, пам'яті та мовленнєвих навичок, що є базою для успішного навчання [15; 32]. Діти цієї вікової категорії характеризуються підвищеною емоційною чутливістю, зростанням пізнавальних інтересів, проте ще недостатньо розвиненим самоконтролем [15].

Розуміння особливостей психічного розвитку третьокласників є важливою передумовою ефективної організації навчально-виховного процесу. Педагогічна діяльність, побудована з урахуванням вікових можливостей дітей, сприяє не лише засвоєнню навчального матеріалу, а й гармонійному розвитку особистості учня.

Особливе значення має підтримка пізнавального інтересу, розвиток вольових якостей, емоційної сфери та комунікативних навичок, що в сукупності формують готовність до подальшого навчання і соціалізації.

Пізнавальні процеси. У школярів цього віку активно розвивається довільна увага, здатність зосередитись на навчальній діяльності, планувати і

послідовно

виконувати

завдання.

«Розвиток довільної уваги і відкерування цілями, поставленими перед дітьми дорослими, до реалізації самостійно сформульованих цілей, від постійного контролю з боку вчителя до самоконтролю» [39, с. 12].

Розвивається мислення наочно-конкретного рівня (відповідно до Піаже), що забезпечує здатність аналізувати реальну ситуацію, організовувати дії в логічну послідовність, виконувати завдання з реальними об'єктами.

Важливою стає пам'ять та уява: епізодичне запам'ятовування, образний опис, здатність утримувати увагу на деталях, переказувати сюжет, добирати потрібні слова – усе це розвивається завдяки образному мисленню й навичкам відтворення тексту. Крім цього, учні починають відокремлювати себе як особистість, виражати власну думку і контролювати свою поведінку в різних ситуаціях.

Як зазначають українські лінгводидакти О. Вашуленко, О. Савченко, Н. Гавриш, О. Пометун, А. Ничкало та ін., розвиток мовлення учнів початкової школи є одним із ключових завдань сучасної мовної освіти, оскільки саме в цей період формуються основи мовленнєвої та комунікативної компетентностей, що забезпечують успішну соціалізацію й подальше навчання дитини. У працях М. Пентилюк наголошується на важливості формування в учнів умінь зв'язно, логічно та послідовно висловлювати думки як в усному, так і в писемному мовленні. Л. Мацько акцентує увагу на доцільності впровадження інтерактивних методів навчання, що стимулюють мовленнєву активність школярів. О. Кочарян підкреслює роль ситуативного мовлення, яке формується через ігрову діяльність, діалоги, мовленнєві ситуації, пов'язані з досвідом дитини.

Поряд із розвитком мислення, пам'яті та уваги, спостерігається істотне зростання мовленнєвої активності. Учні 3 класу все впевненіше оперують мовними конструкціями, розширюють словниковий запас, удосконалюють граматичну правильність мовлення, засвоюють нові стилі і

форми висловлювання. Це сприяє активному формуванню як внутрішнього мовлення, так і здатності будувати зв'язні висловлювання.

Уява дітей цієї вікової категорії набуває більш цілеспрямованого і творчого характеру. Школярі здатні уявляти ситуації, які виходять за межі безпосереднього досвіду, будувати нові образи на основі комбінування відомих елементів, створювати сюжетні композиції у власних висловлюваннях чи творчих завданнях.

Таким чином, пізнавальна сфера третьокласника активно збагачується і ускладнюється, що створює сприятливі умови для цілеспрямованого розвитку мовленнєвих і комунікативних компетентностей.

Емоційні особливості. Учні 3 класу перебувають на етапі інтенсивного емоційного розвитку, який супроводжується зростанням чутливості до оцінок дорослих і однолітків, підвищеною вразливістю та схильністю до емоційних переживань. Для цього віку характерна амбівалентність емоцій: дитина може швидко переходити від радості до смутку, від упевненості – до сумнівів. Водночас емоційна сфера поступово набуває ознак стійкості та усвідомленості, формуються емпатійні якості, здатність розпізнавати й називати власні почуття, контролювати емоційні реакції [32; 15]. Саме емоційний компонент відіграє важливу роль у мотивації до навчання, спілкуванні та самореалізації дитини в колективі [19].

Емоційна нестійкість – характерна риса дітей цього віку: емоції виникають швидко, інтенсивно, але часто й минають так само швидко. Надмірне емоційне захоплення може призвести до «емоційної втоми», капризів або роздратування. Водночас самооцінка часто завищена: діти легко важно беруться за нові справи, але за найменшої невдачі можуть здаватися, вважаючи це ситуативним і не загрозливим своїм можливостям.

Переважає потреба в лідерстві: школярі прагнуть бути в центрі уваги, часто проявляють домінантну позицію у спілкуванні та можуть конфліктувати, якщо їхні прагнення не підтримуються.

Вольові характеристики. У дітей 8–10 років відбувається поступовий розвиток вольової сфери, яка забезпечує здатність контролювати власну поведінку, долати труднощі та досягати поставленої мети. Учні 3 класу вже здатні виявляти наполегливість, посидючість, ініціативу в навчальній діяльності, однак рівень сформованості цих якостей ще залежить від зовнішніх чинників: підтримки з боку дорослих, навчальної мотивації, емоційного стану. Формуються такі вольові риси, як самоконтроль, відповідальність, здатність приймати рішення і діяти відповідно до нього [15; 32]. Проте процес формування вольових якостей залишається динамічним і потребує цілеспрямованої педагогічної підтримки [2; 16].

Учні поступово вчаться планувати свої дії, розуміти причини власних помилок, вибудовувати поведінку в навчальному контексті. Однак саморегуляція ще недостатня: за першої ж складності багато хто швидко здається або переключається на іншу діяльність, бо завищена самооцінка гальмує формування витривалості.

Соціально-вольові навички виявляються у прагненні контролювати ситуацію, впливати на інших, проявляти лідерство, хоча іноді це призводить до конфліктних ситуацій через недостатній розвиток емпатії та навичок конструктивної взаємодії. Самоствердження та бажання бути визнаним серед однолітків можуть проявлятися як у позитивних формах (ініціативність, відповідальність), так і в імпульсивній поведінці, що потребує педагогічного супроводу та формування навичок саморегуляції.

Соціально-вольові якості в учнів 3 класу формуються через організацію колективної діяльності, участь у спільних навчальних і позанавчальних проєктах, рольових іграх, що передбачають розподіл обов'язків, прийняття рішень і відповідальність за результат. Наприклад, у

процесі групової роботи школярів вчаться домовлятися, підтримувати інших, розв'язувати конфлікти мирним шляхом. Через ігрові ситуації педагоги створюють умови для прояву лідерства, ініціативності, наполегливості та витримки.

Важливу роль відіграє позитивне підкріплення, коли вчитель акцентує увагу на вольових зусиллях дитини, а не лише на кінцевому результаті. Це сприяє формуванню таких якостей, як самоконтроль, відповідальність, цілеспрямованість. Також доцільно застосовувати педагогічне заохочення, розвивальні ігри на виявлення волі (наприклад, «не смійся», «мовчи, навіть якщо хочеш щось сказати»), техніки емоційного самозаспокоєння та рефлексії поведінки.

Згідно з дослідженнями Т. Зорочкиної, ефективний розвиток вольових рис у молодших школярів забезпечується через поєднання вимогливості та підтримки, чітке структурування діяльності, формування навичок саморегуляції та самооцінки [14].

Як зазначає О. Скрипченко [49], розвиток волі у молодших школярів тісно пов'язаний із розвитком довільної поведінки, що виявляється у здатності планувати свої дії, контролювати імпульси, свідомо ставити мету та досягати її попри труднощі. У педагогічному процесі розвиток вольових якостей досягається через організацію колективної діяльності, впровадження ігрових та проєктних форм роботи, які вимагають відповідальності, наполегливості, терпіння та вміння взаємодіяти з іншими. Важливою є також роль вчителя як фасилітатора, що створює ситуації успіху, надає підтримку та формує позитивну мотивацію до саморозвитку [32].

Мовленнєвий розвиток на цьому етапі охоплює не лише збагачення словникового запасу, а й удосконалення граматичного ладу, розвиток зв'язного мовлення, формування навичок монологічного й діалогічного висловлювання. Школярі опановують різні типи мовлення (розповідь, опис,

міркування), навчаються добирати мовні засоби залежно від мети висловлювання, адресата, ситуації спілкування.

Як підкреслює О. Савченко [47], мовленнєва діяльність молодших школярів повинна формуватися в логіці особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, з урахуванням індивідуальних і вікових особливостей дітей.

Педагогічні особливості мовленнєвого розвитку учнів
класу вимагають дотримання низки принципів: 3

- комунікативна спрямованість навчання – розвиток мовлення як інструмента реального спілкування;
- поетапність формування мовленнєвих умінь – від простих до складних типів висловлювань;
- урахування мовного досвіду дитини – опора на набутий словниковий запас і мовленнєві навички;
- інтеграція мовленнєвої діяльності з іншими видами (слухання, читання, письмо, говоріння);
- розвиток критичного мислення через мовленнєві завдання (формулювання запитань, аргументація, інтерпретація тексту);
- створення умов для творчої мовленнєвої діяльності – перекази, складання власних висловлювань, діалогів, текстів.

Особливо важливим є формування зв'язного мовлення. Учні вчаться будувати висловлювання, що мають чітку структуру: вступ, основну частину, завершення; використовувати логічні зв'язки між реченнями; добирати синоніми, уникати тавтології.

Як зазначає О. Вашуленко [30], мовленнєвий розвиток учнів початкової школи є базовим компонентом формування їхніх ключових компетентностей, а ефективною мовною освітою забезпечує не лише академічний, а й життєвий успіх дитини.

розвиток мовлення, можна виділити:

- роботу з текстами різних жанрів;
- обговорення прочитаного в парах, малих групах;
- театралізовані мінісценки, ігрові діалоги;
- творчі вправи на складання власних текстів;
- мовні ігри та завдання на добір слів, побудову речень;
- створення усних і письмових проєктів (презентацій, листів, повідомлень).

Педагогу важливо не лише навчити дитину правильно й грамотно говорити, а й створити умови для мовленнєвого самовираження, активного використання мови як інструмента мислення і пізнання. Успішність мовленнєвого розвитку значною мірою залежить від рівня сформованості пізнавальної мотивації, мовного середовища в класі, доступності навчального матеріалу та системності навчально-мовленнєвих дій.

Ефективний мовленнєвий розвиток учнів

3

класу залежить від створення відповідних педагогічних умов, які враховують як вікові особливості дітей, так і специфіку організації навчального процесу. Згідно з дослідженнями О. Савченко, О. Вашуленко, Л. Шелестової, саме на третьому році навчання доцільно інтенсивно формувати зв'яз мовлення, розширювати комунікативні можливості школярів, розвивати творче мовленнєву діяльність.

До основних педагогічних умов розвитку мовлення учнів 3 класу належать такі:

- комунікативна спрямованість навчання: усі види мовленнєвої діяльності повинні мати чітку комунікативну мету (не просто виконати завдання, а щось повідомити, вплинути, передати думку чи емоцію);
- систематична й поетапна робота над усіма видами мовлення (усним, писемним, монологічним, діалогічним): учнів потрібно послідовно навчати

добирати мовні засоби для різних ситуацій спілкування, формувати вміння будувати логічно завершене висловлювання;

- використання інтерактивних методів навчання: робота в парах і групах, рольові ігри, дискусії, проєкти сприяють розвитку мовлення в реальних комунікативних ситуаціях;

- створення мовленнєво активного середовища: у класі має панувати атмосфера доброзичливого мовленнєвого спілкування, у якій кожен учень матиме змогу висловити свою думку, поставити запитання, запропонувати ідею;

- педагогічна підтримка і стимулювання мовної активності учнів: учителям варто заохочувати спроби школярів висловлюватися, не акцентуючи увагу на помилках у перших етапах розвитку мовлення, а навпаки – підтримувати впевненість у власних силах;

- опора на міжпредметні зв'язки: мовлення має розвиватися не лише на уроках української мови, а й під час інтегрованого навчання (літературне читання, «Я досліджую світ», образотворче мистецтво, інформатика тощо), коли діти використовують мовлення як засіб пізнання і творчості;

- залучення до читання та переказу художніх творів: читання – джерело збагачення словника, граматичних конструкцій, стилістичних моделей; перекази, відновлення тексту за запитаннями, складання продовження історії – все це стимулює зв'язок мовлення;

- диференційований підхід до навчання мовлення: необхідно враховувати індивідуальний темп засвоєння мовних умінь, рівень мовленнєвої активності учнів, їхні комунікативні потреби;

- співпраця з батьками: родинне мовне середовище значно впливає на успішність мовленнєвого розвитку. Учитель має залучати батьків до підтримки читання, діалогу з дітьми вдома.

Педагогічні умови, у яких здійснюється розвиток мовлення третьокласників, повинні бути змістовно й методично зорієнтованими на

комплексний розвиток мовної особистості учня з урахуванням психофізіологічних особливостей цього віку.

Отже, мовленнєвий розвиток учнів третього класу є одним із пріоритетних напрямів початкової освіти, адже в цей період формуються базові мовленнєві та комунікативні компетентності, необхідні для подальшого навчання та соціалізації дитини. Третій рік навчання характеризується інтенсивним розвитком когнітивної сфери, емоційної чутливості та вольових якостей, що створює сприятливі умови для цілеспрямованого розвитку мовлення як інструменту мислення і спілкування.

Психологічні особливості дітей цього віку – підвищення самостійності, активізація пізнавальної діяльності, розвиток уваги, пам'яті та уяви – обумовлюють необхідність застосування диференційованих, інтерактивних та особистісно зорієнтованих методів навчання, які відповідають індивідуальним можливостям учнів. Водночас мовленнєва діяльність третьокласників ще має певні недоліки: недостатній рівень зв'язного і логічного висловлення, обмеженість мовленнєвого етикету, складнощі з контролем власного мовлення, що потребує системної педагогічної підтримки та створення сприятливих умов для розвитку комунікативної компетентності.

До основних педагогічних умов розвитку мовлення у 3 класі належать такі: комунікативна спрямованість навчання, поетапне формування мовленнєвих умінь, використання інтерактивних методів, створення мовленнєво активного середовища, систематична підтримка вчителя, залучення міжпредметних зв'язків і співпраця з родинами учнів.

Усвідомлення психолого-педагогічних закономірностей мовленнєвого розвитку учнів 3 класу дозволяє підвищити ефективність навчально-виховного процесу та сприяє формуванню мовної особистості, готової до подальшого навчання і успішної соціальної адаптації.

1.2. Сутність поняття «комунікативно-мовленнєві уміння»

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь є одним із пріоритетних завдань сучасної початкової освіти, що зумовлено соціальними запитами до мовленнєво компетентної особистості. У молодшому шкільному віці закладається основа майбутнього вміння спілкуватися, грамотно та доречно використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях. Саме тому педагогічна наука все більше уваги приділяє дослідженню природи, структури та механізмів формування комунікативно-мовленнєвих умінь як необхідного компонента загального розвитку дитини.

У цьому контексті виникає потреба в уточненні сутності самого поняття «комунікативно-мовленнєві уміння», окресленні його основних характеристик, функціональних ознак та значення в навчально-виховному процесі початкової школи. Змістовне наповнення цього поняття, його трактування в науковій та методичній літературі розкриває взаємозв'язок мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентностей, а також визначає орієнтири для педагогічної практики у процесі навчання української мови.

Комунікативна діяльність є невід'ємною складовою існування людства, адже потреба в спілкуванні – одна з базових і визначальних у житті людини. Людина не здатна повноцінно розвиватися поза межами соціального середовища. Незалежно від вікових, освітніх, соціальних чи етнічних характеристик, люди постійно вступають у взаємодію, передають та отримують інформацію, тобто беруть участь у процесі комунікації. Саме завдяки спілкуванню індивід здобуває знання, навички, соціальний досвід і засвоює моделі поведінки, що є важливими чинниками розвитку особистості.

У процесі взаємодії з соціумом людина не лише повідомляє про себе, а й отримує нову інформацію, аналіз якої дозволяє їй планувати та коригувати власну діяльність.

Успішність цього процесу значною мірою залежить від ефективності обміну інфор

мацією, яка, своєю чергою, визначається рівнем сформованості комунікативного досвіду. Чим раніше особистість опановує комунікативні засоби, тим багатшим є її мовленнєвий інструментарій, а комунікативна взаємодія – результативнішою.

Рівень самореалізації людини в соціальному середовищі безпосередньо пов'язаний із сформованістю її комунікативної культури, основ якої закладаються вже в молодшому шкільному віці. Наявність або відсутність цілеспрямованого педагогічного впливу на розвиток комунікативних умінь школярів впливає на глибину їхнього особистісного становлення, ефективність навчання та здатність до повноцінної соціальної взаємодії.

Поняття «комунікація» витлумачують по-різному: «комунікація походить від латинського *communication* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення. Цей термін пов'язаний з дієсловом *communico* – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, що є похідним від *communis* – спільний» [40, с. 7]; «комунікація – це соціальне явище, соціальне спілкування з використанням численних систем зв'язку, визначених людьми, серед яких головними є людська мова і мовлення» [17, с. 35]; «комунікація – від лат. *communicatio* – зв'язок – категорія, що означає взаємодію системних елементів в знаковому, семіотичному аспекті» [18, с. 7]; «комунікація (від лат. *communicatio* – повідомлення, передача) – спілкування, обмін думками, відомостями, ідеями; передача того чи іншого змісту від однієї свідомості (колективної або індивідуальної) до іншої» [4, с. 127]; «комунікація – засіб, завдяки якому люди будують і розвивають свої відносини» [5, с. 17]; «комунікація – складний процес взаємодії між людьми, що полягає в обміні інформацією, а також в сприйнятті і розумінні партнерами один одного» [54, с. 18]; «комунікація – технічний процес обміну інформацією між двома і більше індивідами (або групами)» [21, с. 19].

Останнім часом у наукових дослідженнях мовної особистості чітко виокремилися два провідні аспекти: лінгвістичний та лінгводидактичний. Такий поділ є цілком обґрунтованим, адже з однієї сторони необхідно визначити структурні компоненти та рівні мови, якими має оволодіти індивід, а з іншої – окреслити коло теоретичних мовних знань, мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок, що є необхідними для здобувачів освіти з метою забезпечення успішної комунікації літературною мовою у різноманітних соціальних контекстах.

У контексті магістерського дослідження особливу вагу має концептуалізація складників мовної особистості, запропонована Л. Мацько, яка включає такі компоненти: мовну спроможність, мовну свідомість та мовленнєво-комунікативну (дискурсивну) діяльність. Мовна спроможність виступає як базис формування мовної свідомості, на якому відбувається становлення і розвиток мовленнєвої та комунікативної компетентностей. Вона має генетичну природу, є системною, динамічною та продуктивною категорією, що підтверджується емпіричними даними щодо мовленнєвого розвитку як дітей дошкільного віку, так і молодших, середніх та старших школярів. Відповідно, у процесі оволодіння мовою здійснюється засвоєння фонетичних, графічних, лексичних, фразеологічних, морфологічних, синтаксичних і стилістичних норм, що супроводжується формуванням та укріпленням правил мовленнєвої діяльності. Мовна спроможність, своєю чергою, зумовлює розвиток мовної свідомості, котра виступає ключовою ознакою мовної особистості, формуючи когнітивний, тобто пізнавальний зміст мовлення [26, с. 144]. На основі зазначених положень Л. Мацько дає визначення мовної особистості як «узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди» [27, с. 27].

Аналізуючи та узагальнюючи погляди сучасних науковців на природу і структуру мовленнєвої комунікації, можна стверджувати, що комунікація є

складним і багатоаспектним процесом обміну інформацією між двома або більше учасниками спілкування. Цей процес охоплює передавання та отримання фактів, ідей, емоцій, переконань і смислів через систему вербальних (усне й писемне мовлення) і невербальних (жести, міміка, інтонація тощо) засобів з метою взаєморозуміння, узгодження дій та соціальної взаємодії. У центрі цього процесу – не лише обмін інформацією, а й міжособистісне пізнання, формування відносин, вплив на поведінку і свідомість співрозмовників.

Ефективність мовленнєвої комунікації передбачає наявність основних її складників: комунікантів (відправника й одержувача інформації), мовленнєвого повідомлення (тексту чи висловлювання), каналу передавання (усного чи писемного), зворотного зв'язку та контексту спілкування. Саме наявність цих компонентів забезпечує цілісність і завершеність комунікативного акту.

Значущим чинником комунікативного процесу є ситуація спілкування, яка істотно впливає на вибір мовленнєвих засобів, стиль і тематику висловлювань. У навчальному середовищі ситуація, як правило, організовується педагогом відповідно до дидактичної мети. Зміст комунікації – це думки, судження, запитання чи твердження, які виникають з певного мотиву в межах конкретної теми або навчального завдання.

Мотивація до комунікації може бути як внутрішньою (викликана власною потребою дитини висловити думку, поділитися переживанням тощо), так і зовнішньою (ініційованою зверненням учителя чи однокласника). Активність та результативність мовленнєвої взаємодії залежить від рівня мовленнєвої підготовки учнів, їх зацікавленості у спілкуванні, збігу комунікативних інтересів, емоційного стану, а також від характеру взаємостосунків між учасниками комунікації.

Комунікативність передбачає володіння певними комунікативними уміннями. «Комунікативні уміння – це здатність встановлювати і підтримувати контакти з іншими людьми, використовуючи власні здібності,

необхідні для ефективної комунікативної дії в ситуаціях міжособистісного спілкування» [40, с. 6].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави виділити три групи комунікативних умінь, які є визначальними для успішної мовленнєвої взаємодії в молодшому шкільному віці:

1. Мовленнєві уміння, що охоплюють здатність грамотно й виразно будувати усне й писемне висловлювання відповідно до ситуації спілкування, добирати лексичні, граматичні та стилістичні засоби відповідно до мети висловлювання [10; 25].

2. Соціально-комунікативні уміння, пов'язані з умінням вступати в діалог, підтримувати розмову, слухати співрозмовника, дотримуватися етикетних норм, узгоджувати свою поведінку з поведінкою інших [45; 23].

3. Рефлексивно-оцінні уміння, які передбачають здатність аналізувати зміст і форму власних висловлювань та висловлювань інших, оцінювати ефективність комунікації, виявляти мовленнєві помилки та коригувати їх [38; 50].

Ці три групи утворюють єдину систему, що забезпечує поступове встановлення комунікативної компетентності учнів початкової школи. Їх розвиток можливий за умови цілеспрямованого педагогічного впливу, організації навчально-мовленнєвих ситуацій, що стимулюють дітей до активного включення у спілкування.

У сучасній лінгводидактиці поняття **«комунікативно-мовленнєві уміння»** трактується як інтегрована система здібностей, яка забезпечує ефективне мовленнєве спілкування в різних формах (усній і писемній) відповідно до цілей, ситуацій, соціальних ролей і адресата комунікації (О. Пометун, Л. Варзацька та ін.).

Здійснюючи мовленнєву діяльність, учень має володіти не лише граматичними і лексичними засобами, а й уміннями використовувати їх у конкретних ситуаціях спілкування. Саме тому розвиток комунікативно-

мовленнєвих умінь у молодших школярів має цілеспрямовано забезпечуватися в навчальному процесі через вправи, ігрові методи, діалоги, мовленнєві ситуації, що відповідають віковим особливостям дітей.

Як підкреслює Л. Варзацька [6], комунікативно-мовленнєві уміння є засобом самовираження особистості, а їх формування – важливим напрямом мовної освіти в початковій школі, що сприяє успішній соціалізації дитини в суспільстві. З огляду на це навчання мовлення має бути цілеспрямованим, системним і відповідати віковим та психологічним особливостям молодших школярів.

Сформовані комунікативно-мовленнєві уміння забезпечують не лише вільне володіння мовою в усіх її формах (усній і писемній), а й розвиток мислення, уяви, творчих здібностей, уміння співпрацювати та налагоджувати ефективну взаємодію. Особливого значення вони набувають у контексті реалізації компетентнісного підходу в освіті, що передбачає активне включення дитини в процес пізнання та спілкування.

Зв'язок між мовною особистістю та комунікативною діяльністю є фундаментальним для розуміння процесу формування комунікативної компетентності. Мовна особистість – це не лише сукупність знань і навичок, а й активний суб'єкт мовленнєвої взаємодії, здатний адекватно і ефективно використовувати мову в різних соціокультурних контекстах. Комунікація, як процес обміну інформацією, думками, емоціями та соціальними сигналами, виступає головним полем реалізації мовної особистості.

У цьому контексті комунікативна діяльність розглядається як цілеспрямований і свідомий процес, що включає прийоми вироблення, передачі, сприйняття й інтерпретації мовленнєвих повідомлень. Вона реалізується через різні види мовленнєвої активності – говоріння, слухання, читання, письмо – кожен із яких становить важливу складову комунікативної компетентності.

Комунікативно-мовленнєві уміння, які формуються у здобувачів освіти, є практичним втіленням мовної спроможності та свідомості у реальних ситуаціях спілкування. Вони охоплюють володіння навичками адекватного вибору мовних засобів, побудови змістовних та логічно послідовних висловлювань, а також уміння ефективно взаємодіяти з іншими учасниками комунікації, враховуючи мету, контекст і партнерів по спілкуванню.

Розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь є ключовою ланкою у формуванні мовної особистості як соціально компетентного індивіда, здатного до усвідомленої мовної діяльності і культурного спілкування. У рамках освітнього процесу це вимагає не лише надання теоретичних знань про мову, а й організації практичної діяльності, яка сприяє засвоєнню різноманітних форм мовленнєвої взаємодії, розвитку критичного мислення, емпатії та мовленнєвої гнучкості.

Таким чином, розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів є не лише мовленнєвим завданням, а й важливим компонентом формування особистості дитини, її готовності до навчальної діяльності, соціальної активності та громадянської відповідальності.

Аналіз психолого-педагогічних і лінгводидактичних досліджень (Л. Варзацька, О. Пометун, М. Пентилюк та ін.) дає підстави виокремити такі основні компоненти структури комунікативно-мовленнєвих умінь (див. рис. 1.1).

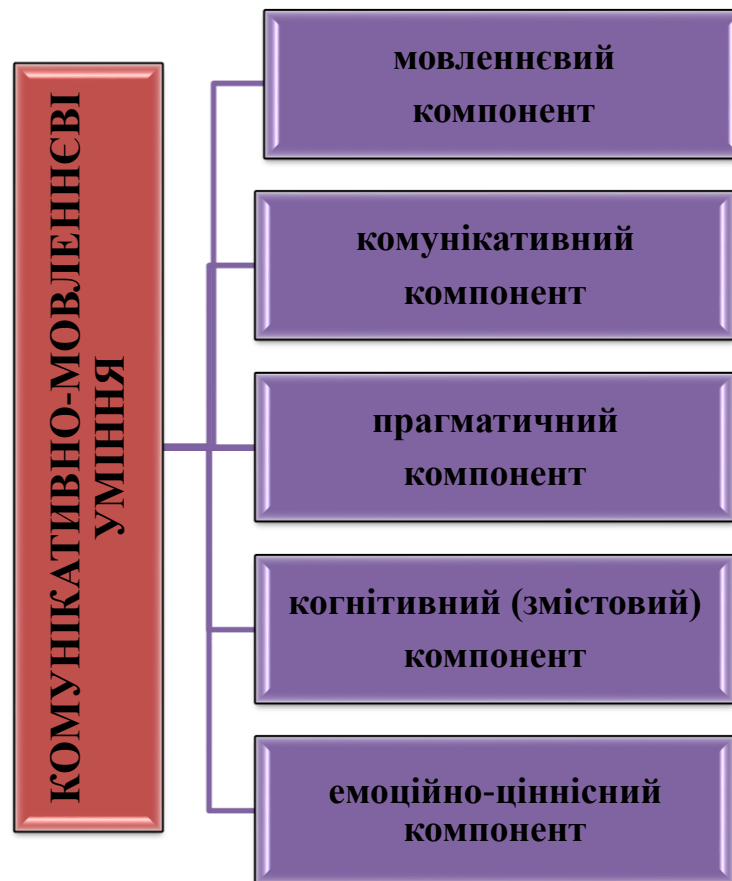

Рис. 1.1. Структура комунікативно-мовленнєвих умінь

1. *Мовленнєвий компонент* забезпечує правильність, точність і логічність мовлення:

- ✓ уміння будувати граматично правильні речення;
- ✓ добирати точні слова відповідно до теми, мети й адресата;
- ✓ створювати зв'язне висловлювання (монолог, діалог);
- ✓ дотримуватися норм літературної мови.

2. *Комунікативний компонент* спрямований на організацію ефективної взаємодії між учасниками спілкування:

- ✓ уміння ініціювати, підтримувати, завершувати спілкування;
- ✓ володіння основами мовленнєвого етикету;
- ✓ здатність слухати, розуміти співрозмовника, коректно реагувати;
- ✓ дотримання черговості, логіки, темпу в діалозі.

3. *Прагматичний компонент* відповідає за доцільність, ефективність і цілеспрямованість висловлювання:

- ✓ уміння адаптувати мовлення до ситуації, мети, умов;
- ✓ доцільне використання засобів мовної виразності;
- ✓ вибір стилю відповідно до контексту спілкування;
- ✓ прогнозування реакцій співрозмовника.

4. *Когнітивний (змістовий) компонент* забезпечує мислительну наповненість висловлювання:

- ✓ вміння формулювати, аргументувати думки;
- ✓ логічне структурування інформації;
- ✓ використання мовлення як засобу пізнання світу;
- ✓ відображення власного досвіду у висловлюванні.

5. *Емоційно-ціннісний компонент* зумовлює емоційне забарвлення мовлення та моральні орієнтири в комунікації:

- ✓ вираження власних почуттів, емоцій, ставлення до теми;
- ✓ виявлення поваги, толерантності, доброзичливості;
- ✓ емпатія та розуміння емоцій інших.

Високий рівень сформованості комунікативних умінь є запорукою результативного й ефективного спілкування в різних сферах діяльності людини – навчальній, пізнавальній, соціальній тощо. Саме в молодшому шкільному віці, коли відбувається інтенсивний розвиток мовлення, мислення та соціальних навичок, закладаються основи комунікативної компетентності. У цьому віці комунікативна діяльність є не лише способом передавання інформації, а й провідним чинником особистісного зростання, емоційного самовираження та встановлення взаємодії з оточенням.

Недостатня увага до формування комунікативних умінь у початковій школі може призвести до труднощів у навчанні, соціальній дезадаптації, зниження мотивації до пізнання та міжособистісного відчуження. Відтак, розвиток комунікативних умінь у молодших школярів є не лише

педагогічним завданням, а й важливою умовою гармонійного розвитку особистості.

Особливої актуальності ця проблема набуває у контексті компетентнісного підходу в сучасній освіті, який передбачає формування у здобувачів не лише знань, а й умінь ефективно їх застосовувати в життєвих ситуаціях, зокрема – в комунікативній сфері. Саме тому стимулювання активної мовленнєвої діяльності учнів, створення умов для вільного, усвідомленого і результативного спілкування має стати пріоритетним завданням педагога початкової ланки.

Оскільки будь-які умінь формуються лише в процесі активної діяльності, комунікативні умінь не є винятком – вони розвиваються і вдосконалюються саме в процесі постійної мовленнєвої практики, у різних формах і видах спілкування, як на уроці, так і поза межами класу.

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів є складним, динамічним процесом, що вимагає цілеспрямованого педагогічного впливу. Цей процес тісно пов'язаний із розвитком мовленнєвої, пізнавальної, емоційно-вольової та соціальної сфер дитини. Виходячи з аналізу психолого-педагогічної літератури (І. Бех, М. Вашуленко, Л. Варзацька, О. Пошетун та ін.), можемо виділити три основні етапи формування комунікативно-мовленнєвих умінь.

Мотиваційно-орієнтаційний етап є початковим і пов'язаний із формуванням позитивного ставлення до мовленнєвої діяльності. Учні поступово усвідомлюють потребу у мовленнєвій взаємодії, розуміють цінність спілкування, починають розрізняти основні цілі комунікації. Педагогічне завдання на цьому етапі – створити мотивувальне середовище для розвитку комунікативних ініціатив дитини, зацікавити її в мовленнєвій взаємодії, залучити до участі у спілкуванні. Саме на цьому етапі закладаються передумови для подальшого формування мовленнєвих умінь. Як зазначає І. Бех, мотивація – це той психологічний механізм, який спонукає особистість до мовленнєвої активності і самовираження [2].

Змістово-операційний етап передбачає безпосереднє формування мовленнєвих навичок і комунікативних умінь: уміння слухати й чути співрозмовника, формулювати питання та відповіді, аргументувати думку, будувати висловлювання відповідно до ситуації спілкування. Учні засвоюють норми мовленнєвої поведінки, вчаться добирати мовні засоби, відповідні до мети, змісту, стилю й умов комунікації. Педагог організовує різноманітні форми роботи: діалоги, рольові ігри, обговорення, комунікативні вправи тощо. За словами М. Вашуленка, саме в цьому періоді відбувається закріплення мовленнєвих дій у контексті навчальної ігрової та пізнавальної діяльності [30].

Рефлексивно-оцінювальний етап пов'язаний із розвитком в учнів здатності до аналізу власної мовленнєвої діяльності, контролю й оцінювання її ефективності. Учні вчаться усвідомлювати відповідність власних висловлювань мовленнєвим нормам, враховувати реакцію співрозмовника, змінювати мовленнєву поведінку залежно від ситуації. Важливим аспектом є формування навичок етикетного спілкування, розвиток мовленнєвої самостійності, корекція комунікативної поведінки.

Кожен з описаних етапів забезпечує послідовний розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь відповідно до вікових і психологічних особливостей молодших школярів. Усвідомлення цієї поетапності дозволяє педагогам цілеспрямовано впливати на мовленнєвий розвиток учнів, забезпечуючи ефективність навчального процесу і сприяючи соціалізації дитини.

С. Дубовик та В. Наумець вважають, що «пріоритетним напрямом сучасної мовної освіти в початковій школі є виховання особистості, яка прагне до максимальної реалізації своїх можливостей, відкритої для сприйняття нового мовленнєвого досвіду, здатної на усвідомлений і відповідальний вибір мовних засобів під час комунікації в різних життєвих ситуаціях. Для вирішення цього завдання важливо сформувати в учнів комунікативну компетентність, навчити молодших школярів вирішувати за

допомогою мовних засобів ті або інші комунікативні завдання в різних ситуаціях спілкування» [13, с. 81].

К. Пономарьованаголошує, щоформуваннякомунікативнихумінь у молодшихшколярівпередбачаєрозвитокздатностіставитизапитання та чітквідповідати на них, тобтобрати участь у діалозі; вмітиуважнослухатиспіврозмовника, активно долучатися до обговоренняпочутого, висловлювати й обґрунтовувативласну думку, критично оцінювативисловленняінших, виявлятиемпатію та добиратимовнізасоби з урахуваннямособливостейсприйманняіншимиучасникамиспілкування. [40, с. 11].

Важливою умовою ефективного формування комунікативно-мовленнєвих умінь є використання інтерактивних методів навчання, які створюють умови для природної мовленнєвої активності учнів. Серед таких методів варто виокремити рольові та ділові ігри, мовленнєві ситуації, мікродіалоги, колективні обговорення, створення мовнихпроектів тощо. Ціформируботисприяютьрозвиткунавичокспівпраці, вміннядомовлятися, враховувати думку іншого, адекватно реагувати на реплікиспіврозмовника.

Особливу роль у розвитку комунікативних умінь відіграє систематичне використання дидактичних ігор мовленнєвого спрямування, які активізують мовлення школярів у невимушеній атмосфері. Такіігридопомагають не лишерозвиватимовлення, а й формуватипозитивнеставлення до навчання, підтримуватиінтерес до слова.

Не меншважливим є й урахуванняіндивідуальнихособливостейдітей: рівнямовленнєвогорозвитку, типу темпераменту, соціальногодосвіду, інтересів. Індивідуалізаціямовленнєвоїроботидозволяєстворити для кожного учняоптимальніумови для самовираження, подоланнябар'єрів у спілкуванні, розвиткувпевненості у власних силах.

Таким чином, формуваннякомунікативно-мовленнєвихумінь у молодшихшколярівмаєздійснюватися на основікомпетентнісногопідходу,

із застосуванням сучасних педагогічних технологій, з урахуванням особистісних особливостей учнів. Такий підхід не лише сприятиме успішному опануванню навчального матеріалу, а й закладатиме основи ефективної комунікативної поведінки, необхідної для повноцінної соціалізації дитини у сучасному світі.

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів є ключовим чинником успішної мовної освіти, соціалізації та особистісного розвитку дитини. У цьому віковому періоді відбувається активне становлення мовлення, мислення, емоційної та соціальної сфер, тому саме початкова школа повинна стати стартовим майданчиком для розвитку повноцінної комунікативної компетентності.

Аналіз наукових джерел і педагогічного досвіду свідчить про те, що комунікативно-мовленнєві уміння є складною багатокомпонентною системою, до якої входять мовленнєвий, комунікативний, прагматичний, когнітивний та емоційно-ціннісний компоненти. Їх формування потребує комплексного, поетапного підходу, що включає мотивацію до мовленнєвої активності, практичне опанування мовленнєвих дій та розвиток здатності до самоаналізу і мовленнєвої рефлексії.

Реалізація цього завдання можлива за умов використання сучасних дидактичних засобів, інтерактивних методів навчання, створення мовленнєвих ситуацій, розвитку мовної ініціативи школярів та організації системної педагогічної підтримки. Особливе значення при цьому має урахування вікових, психологічних та індивідуальних особливостей учнів, що забезпечує умови для ефективного засвоєння мовного досвіду та розвитку внутрішнього мовленнєвого потенціалу кожної дитини.

Отже, формування комунікативно-мовленнєвих умінь у початковій школі – це не лише завдання мовної освіти, а й стратегічна основа для

всебічного розвитку учня як мовної, соціальної й культурної особистості.

РОЗДІЛ 2.

МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО- МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ УЧНІВ 3 КЛАСУ

2.1. Аналіз змісту нормативних документів та навчально-методичного забезпечення з української мови для 3 класу щодо розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь

Розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь учнів початкової школи, зокрема третьокласників, є одним із ключових завдань сучасної мовної освіти. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від змістового наповнення навчальних програм, підручників, методичних рекомендацій та інших нормативних документів, що регламентують вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти.

Актуальність аналізу змісту нормативних документів полягає в необхідності з'ясування того, наскільки програми й підручники відповідають вимогам компетентнісного підходу, орієнтованого на формування в учнів не лише мовних знань, а й практичних комунікативних умінь, потрібних для ефективного спілкування в реальних життєвих ситуаціях. Особливої уваги заслуговує 3 клас як етап активного засвоєння комунікативних моделей, накопичення мовного досвіду та вдосконалення навичок усного й писемного мовлення.

У межах цього розділу буде проаналізовано такі документи, як Державний стандарт початкової освіти; Типові освітні програми для 3 класу (за редакцією О. Савченко, Р. Шияна); навчальні програми з української мови; чинні підручники з української мови для 3 класу. Метою аналізу є виявлення змістових компонентів, методичних підходів, мовленнєвих завдань і вправ, які спрямовані на формування комунікативної компетентності молодших школярів.

У Державному стандарті початкової освіти [12] серед ключових компетентностей, що мають бути сформовані у здобувачів освіти, виокремлено вільне володіння державною мовою, що передбачає вміння ефективно, доречно й етично спілкуватися в усній і письмовій формах різних життєвих ситуаціях. У структурі мовно-літературної освітньої галузі наголошено на важливості формування мовленнєвої, мовної, соціокультурної та стратегічної компетентностей, що безпосередньо пов'язані з розвитком комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів.

Реалізація положень Державного стандарту початкової освіти знайшла своє втілення в змісті Типових освітніх програм під керівництвом О. Савченко [52] та Р. Шияна [53] (див. табл. 2.1).

Табл. 2.1

Порівняльний аналіз програм НУШ для 3 класу (українська мова) у контексті розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь учнів

Критерії	Типова освітня програма (кер. О. Савченко)	Типова освітня програма (кер. Р. Шиян)
<i>Загальні підходи до розвитку мовлення</i>		
Концептуальна основа	Комунікативно-діяльнісний підхід. Чітке розмежування мовленнєвих і мовних тем	Компетентнісний та інтегрований підходи. Мовлення розглядається як частина міжпредметної взаємодії
Пріоритетність мовленнєвого розвитку	Велика увага до розвитку зв'язного мовлення, культури мовлення, діалогічного і	Мовленнєвий розвиток інтегрується в усі освітні галузі, акцент на практичному використанні мови в

	монологічного мовлення	контексті реальних ситуацій
--	------------------------	-----------------------------

продовж. табл. 2.1

<i>Комунікативні види діяльності</i>		
Говоріння	Розвиток умінь будувати діалог, розповідь, опис, висловлення думки	Мовлення в ситуації, що спрямовані на вміння домовлятися, обговорювати, аргументувати
Слухання і розуміння	Передбачення слухання текстів, вправи на перевірку розуміння	Включено у комплексну діяльність: учні слухають, ставлять запитання, переказують, оцінюють
Читання	Основна мета – формування читацьких навичок і розуміння прочитаного	Наголос на читацькій автономії, рефлексії, обговоренні змісту прочитаного
Письмо	Формування культури письма та логіки викладу	Створення письмових висловлень як інструменту рефлексії, комунікації, творчості
<i>Типові результати навчання</i>		
Усне мовлення	Учень уміє вести діалог, підтримувати розмову, висловлювати думку	Учень уміє вести усне спілкування в парах і групах, з

		урахуванням ситуації
Зв'язномовлення	Учень складає розповідь, опис, роздум	Учень створює висловлення, адаптоване до контексту спілкування
Комунікативна компетентність	Визначається як результат засвоєння мовного матеріалу	Визначається як здатність використовувати мову для розв'язання життєвих задач

продовж. табл. 2.1

Особливості інтеграції		
Інтеграція з іншими предметами	Мінімальна. Українська мова – окремий предмет	Висока інтеграція (інтегрований курс «Я досліджую світ», читання, етикет тощо)
Форми роботи	Індивідуальна, парна, фронтальна	Акцент на групову роботу, проекти, комунікативні ситуації

Отож аналіз програм засвідчує, що обидві моделі орієнтовані на розвиток комунікативної компетентності, проте використовують різні дидактичні стратегії. Програма О. Савченко акцентує на послідовному опануванні мовленнєвих умінь через систему вправ, натомість програма Р. Шияна пропонує більш контекстний і ситуативний підхід, інтегруючи мовлення в реальні форми соціальної взаємодії. Обидві програми мають потенціал для розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь третьокласників, а їх поєднання в практиці вчителя може сприяти як мовній грамотності, так і здатності школярів до ефективної комунікації в соціальному середовищі.

У контексті реалізації державних освітніх стандартів важливу роль у формуванні комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу відіграє зміст підручників з української мови, схвалених МОН України. Підручник М. Вашуленка, Н. Васильківської, С. Дубовик [56; 60] побудований відповідно до програми О. Савченко й вирізняється системністю подачі матеріалу. У ньому наявна чітка структура розвитку комунікативних умінь: після кожного теоретичного блоку пропонуються вправи на слухання, мовлення, складання діалогу, переказ, створення власних висловлень на запропоновану тему. Велика увага приділяється культурі мовлення, вмінню будувати висловлювання відповідно до ситуації спілкування, дотриманню мовленнєвого етикету. Сильним боком підручника є регулярне використання візуальної опори (ілюстрацій, схем, таблиць), а також системи запитань і завдань, які активізують діалогічне та монологічне мовлення учнів.

У підрунику І. Цепової, Л. Тимченко, М. Коченгіної [63; 64] значна увага приділяється розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь, які формуються через цілісну мовленнєву практику в поєднанні з мовним аналізом. Усі мовні теми супроводжуються вправами, які вмотивовані життєвим контекстом і запрошують дітей до активної мовленнєвої взаємодії. Наприклад, «Розіграйте діалог між покупцем і продавцем»; «Уяви себе в ролі гід. Розкажи про улюблене місце»; «Поділись враженнями про подію» тощо. У підрунику систематично подаються завдання на побудову діалогу: відвідтворення готового зразка – до створення власного на основі ситуацій, ілюстрацій або реплік. Застосовується етапність у формуванні діалогічних умінь, як-от: складання діалогу за малюнком; добір реплік; продовження початку діалогу; драматизація коротких сцен. Автори вводять дітей у світ ввічливої комунікації через вивчення формул етикету (вітання, подяки, вибачення, прохання тощо). Ці слова та вирази обігруються в рольових іграх, тематичних вправах і сюжетах із життя. Розвитку монологічного мовлення сприяють завдання на

переказ тексту з урахуванням логічної послідовності; опис предметів, подій, почуттів; складання розповіді за малюнками; аргументацію власної думки. У підручнику наявні завдання, які спонукають до висловлення власної думки, оцінювання вчинків персонажів, висловлювання емоцій. Це сприяє розвитку емпатії, емоційної грамотності й рефлексії, що є складовими ефективної комунікації.

Одним із підручників, які відповідають сучасним вимогам компетентнісного навчання у початковій школі, є підручник «Українська мова та читання» для 3 класу, укладений Г. Остапенко [61; 62]. Навчальне видання реалізує зміст мовно-літературної освітньої галузі відповідно до Типової освітньої програми, розробленої під керівництвом Р. Шияна. Підручник побудовано за тематично-тематичним принципом, що забезпечує змістову цілісність і логічну послідовність мовленнєвого розвитку учнів. Основу структури становлять тижневі тематичні блоки, у межах яких пропонуються різномовні, мовленнєві та комунікативні завдання, спрямовані на формування й удосконалення діалогічного та монологічного мовлення, умінь слухати, аргументувати власну думку, ставити запитання, добирати мовні засоби відповідно до ситуації спілкування. Значну увагу у підручнику приділено створенню умов для формування навичок співпраці та ефективної взаємодії. Завдання позначаються спеціальними піктограмами, які вказують на форму роботи: індивідуально, у парі, у групі, фронтально. Таким чином, учні постійно залучені до різних видів комунікації, у яких вони виступають як активні учасники діалогу. Підручник вирізняється широким використанням інтерактивних методів навчання. Так, у рубриках на кшталт «Наш театр» учням пропонуються міні-інсценізації, елементи драматизації, створення діалогів, що стимулює розвиток емоційно-ціннісного ставлення до мовлення та формує здатність до вираження власних почуттів і думок у різних комунікативних ситуаціях. Особливої уваги заслуговує мовленнєве

середовище підручника: мовний матеріал підібрано з урахуванням вікових та пізнавальних інтересів учнів молодшого шкільного віку, а завдання й запитання спонукають не лише до репродуктивної, а й творчої діяльності, до мовленнєвого самовираження та аргументування власної позиції.

Таким чином, підручник Г. Остапенко сприяє комплексному розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь третьокласників, забезпечуючи їх формування через цілеспрямовану мовленнєву практику, співпрацю, інтерактивну діяльність, що відповідає принципам Нової української школи та вимогам сучасної мовної освіти.

Аналіз чинних підручників з української мови для 3 класу засвідчує їх відповідність основним засадам Нової української школи та компетентнісного підходу в освіті. У змісті підручників простежується чітка орієнтація на формування ключових мовленнєвих компетентностей: уміння слухати і чути, висловлювати думки усно й письмово, вести діалог, дотримуватися норм мовленнєвої етикетної поведінки.

Завдання й вправиздебільшогомаютькомунікативнуспрямованість: учнізалучаються до спілкування в парах і групах, створеннявласнихвисловлювань, постановки запитань, добору мовнихзасобіввідповідно до ситуації. Значнаувагаприділяєтьсярозвиткудіалогічногомовлення, елементаінтерактивності (міні-інсценізації, рольовіігри), щоформуєнавичкиспівпраці, емпатії та аргументації.

Підручники містять ілюстративний, пізнавальний та емоційно забарвлений матеріал, що сприяє розвитку зв'язного мовлення, креативності та усвідомленої участі у комунікації. Рубрики, піктограми, візуальніпідказкистворюютькомфортнемовленнєвесередовище для формуваннякомунікативноїкомпетентності.

Чинні підручники з української мови для 3 класу є ефективним дидактичним інструментом для цілеспрямованого формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів, реалізують

потенціал навчального змісту відповідно до вікових особливостей дітей та вимог Державного стандарту початкової освіти.

Аналіз нормативних документів та чинних підручників для 3 класу засвідчує загальну спрямованість мовної освіти в початковій школі на формування комунікативної компетентності, що повністю відповідає принципам Нової української школи. Водночас варто відзначити низку аспектів, які потребують подальшого вдосконалення.

По-перше, попри наявність комунікативних завдань, не всі підручники повною мірою реалізують ідеї системного розвитку мовленнєвої діяльності. Зокрема, у деяких з них спостерігається надмірна орієнтація на формальні знання про мову замість практичного її застосування. У цьому контексті актуальним є підсилення розділів, що стосуються формування навичок діалогічного мовлення, вміння аргументувати власну думку, дотримуватися мовленнєвого етикету, брати участь у колективному обговоренні та драматизації.

По-друге, потребує розширення інструментарій інтерактивних методів у змісті підручників та методичних рекомендацій. Особливо ефективними є вправи з рольової гри, симуляційні ситуації, робота над проєктами, які дозволяють учням не лише відпрацьовувати мовні структури, а й розвивати емоційний інтелект, впевненість у спілкуванні, гнучкість мовленнєвих дій.

По-третє, перспективним напрямом є впровадження міжпредметної інтеграції, що дає змогу формувати мовленнєві уміння не лише на уроках української мови, а й у курсах «Я досліджую світ», «Мистецтво», «Математика», створюючи цілісне мовленнєве середовище навколо дитини.

Для подолання існуючих проблем у реалізації комунікативного потенціалу навчання української мови в початковій школі необхідно застосувати комплексний підхід, що включає зміни в змісті освітніх програм, методичних підходах, дидактиці та підготовці педагогічних кадрів.

Важливо забезпечити рівномірний розподіл різних видів мовленнєвої діяльності у навчальних матеріалах. Для цього слід розробити структуру уроків, що передбачає збалансоване опрацювання усного та письмового мовлення, а також урізноманітнити завдання – від традиційних вправ до ігрових діалогів, інтерв'ю, творів-есе, що стимулюють висловлення власної думки.

Крім того, варто поступово відходити від орієнтації виключно на репродуктивні завдання. Доцільно впроваджувати продуктивні вправи, що передбачають творчість, проєктну діяльність та моделювання реальних життєвих комунікативних ситуацій. Такий підхід сприяє формуванню практичних умінь і розвитку комунікативної компетентності.

Іншим важливим аспектом є міжпредметна інтеграція. Варто створювати навчальні ситуації, що поєднують українську мову з іншими предметами, зокрема з курсом «Я досліджую світ», літературним читанням, мистецтвом, що дозволить учням застосовувати мовні навички у ширшому пізнавальному та життєвому контексті.

Також необхідно систематично працювати над формуванням мовленнєвого етикету. Це можна зробити через рольові ігри, драматизації, використання спеціальних вправ та ігрових ситуацій, що допоможуть учням засвоїти правила ввічливого спілкування та дотримання мовленнєвих норм.

Варто впроваджувати диференційований підхід до навчання, що передбачає варіативність завдань різного рівня складності, застосування принципу рівневого навчання та роботу в індивідуальному, парному та груповому форматах. Це дозволить врахувати індивідуальні можливості та потреби кожного учня.

Важливим елементом є професійна підготовка вчителів. Необхідно організовувати систематичне підвищення кваліфікації педагогів з питань методики розвитку комунікативної компетентності, а також надавати доступ до сучасних методичних матеріалів, інтерактивних ресурсів і платформ для обміну досвідом.

Реалізація цих заходів сприятиме більш повноцінному розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь учнів початкової школи та підвищенню ефективності навчання української мови відповідно до вимог Нової української школи.

Отже, навчально-методичне забезпечення для 3 класу створює підґрунтя для цілеспрямованого формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів. Водночас удосконалення підручників та методичних матеріалів має бути зорієнтоване на посилення практичної комунікативної діяльності, диференціацію завдань відповідно до рівня мовленнєвої підготовки учнів, активізацію творчих форм мовленнєвої взаємодії, що сприятиме формуванню гармонійно розвиненої особистості з високим рівнем комунікативної компетентності. Окрім того, важливо враховувати індивідуальні особливості кожного учня, створювати умови для самовираження та розвитку критичного мислення, а також впроваджувати інтерактивні методики, які стимулюють мотивацію до вивчення мови і формують навички ефективної комунікації в різних соціальних контекстах. Такий підхід забезпечить комплексний розвиток комунікативної культури молодших школярів і підготує їх до успішної соціальної взаємодії в подальшому навчанні та житті.

2.2. Зміст та організація експериментального дослідження

Успішне формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів потребує не лише теоретичного обґрунтування, а й експериментальної перевірки ефективності запропонованих методичних підходів. Саме тому важливим етапом нашого дослідження стало проведення педагогічного експерименту, спрямованого на з'ясування рівня сформованості в учнів 3 класу комунікативно-мовленнєвих

умінь та визначення результативності запропонованої системи вправ і методичних прийомів.

Організація експериментальної роботи дала змогу поєднати теоретичні висновки з практикою навчального процесу, простежити динаміку розвитку мовленнєвих умінь школярів, перевірити ефективність упровадження розроблених методичних рекомендацій. Педагогічний експеримент охоплював кілька етапів, кожен із яких мав свої завдання, методи й очікувані результати.

Експериментальне дослідження проходило на базі загальноосвітньої школи I-III ступенів №8 Тернопільської міської ради Тернопільської області у 3-А класі (експериментальна група – 15 учнів, контрольна група – 15 учнів).

Метою експериментального дослідження була перевірка ефективності запропонованої методики формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу шляхом системного використання спеціально розроблених вправ, завдань і прийомів, спрямованих на розвиток зв'язного мовлення, уміння слухати, розуміти та адекватно висловлювати власні думки в усній і письмовій формах.

Завдання експерименту:

- ✓ з'ясувати вихідний рівень сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу (констатувальний етап);

- ✓ розробити й апробувати систему вправ та методичних прийомів, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності молодших школярів (формувальний етап);

- ✓ організувати педагогічний експеримент у навчальному процесі початкової школи та здійснити спостереження за динамікою розвитку мовленнєвих умінь;

- ✓ визначити критерії та показники оцінювання рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь;

- ✓ провести порівняльний аналіз результатів контрольних та експериментальних класів (контрольний етап);

✓ узагальнити результати експерименту та сформулювати висновки щодо доцільності й ефективності впровадження запропонованої методики.

Констатувальний етап педагогічного експерименту був спрямований на виявлення вихідного рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу. Його проведення дозволило визначити сильні та слабкі сторони мовленнєвого розвитку школярів, з'ясувати специфіку їхніх труднощів у процесі усного й писемного висловлювання, а також окреслити напрями подальшої роботи.

На цьому етапі було використано комплекс методів: педагогічне спостереження, бесіда, аналіз усних і письмових висловлювань учнів, виконання спеціально розроблених діагностичних завдань (складання діалогів, переказ тексту, творче доповнення речень, написання коротких текстів). Це дало можливість виявити, наскільки школярі володіють умінням:

- ✓ слухати й розуміти мовлення співрозмовника;
- ✓ логічно й послідовно висловлювати власні думки;
- ✓ добирати мовні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування;
- ✓ правильно будувати діалогічні та монологічні висловлювання.

За результатами констатувального етапу було визначено рівні сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь (високий, середній, низький). Це дозволило здійснити відбір учнів експериментальних і контрольних класів, а також слугувало підґрунтям для розробки системи вправ та методичних прийомів, що застосовувалися на формувальному етапі дослідження.

Високий рівень характеризується тим, що учень:

- ✓ вільно й логічно висловлює свої думки як усно, так і письмово;
- ✓ активно використовує мовні засоби для розв'язання комунікативних завдань;
- ✓ легко підтримує діалог, розуміє співрозмовника та адекватно реагує на репліки;

✓ демонструє здатність до творчого використання мовних конструкцій і словникового запасу.

Середній рівень визначається тим, що учень:

✓ здебільшого висловлює свої думки правильно, але потребує допомоги в логічному структуруванні висловлювань;

✓ обмежено використовує мовні засоби для вираження складних ідей;

✓ вміє підтримувати діалог, проте іноді має труднощі з розумінням питань або відповідей співрозмовника;

✓ проявляє окремі ознаки творчого мовлення, але не систематично.

Низький рівень характеризується тим, що учень:

✓ має труднощі у вираженні власних думок усно й письмово;

✓ неправильно використовує граматичні та лексичні засоби;

✓ не завжди розуміє зміст питань та реплік співрозмовника;

✓ рідко проявляє самостійну мовленнєву ініціативу та потребує постійної допомоги педагога.

Виділення цих рівнів дозволило не лише проаналізувати поточний стан комунікативних умінь учнів, а й обґрунтувати подальші методичні дії на формувальному етапі експерименту.

Ми відвідали уроки вчителів-методистів школи. Цей досвід продемонстрував ефективність застосування комунікативно орієнтованих методик, інтерактивних вправ та завдань на розвиток усного й писемного мовлення у навчальному процесі. Спостереження підтвердили, що системне поєднання таких прийомів із цілеспрямованою орієнтацією змісту уроків на розвиток мовленнєвої діяльності сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, підвищенню рівня їх комунікативної компетентності та формуванню стійких мовленнєвих умінь.

Крім цього, було проведено анкетування учителів (див. додаток Б). Найсуттєвішим недоліком у роботі вчителів, на нашу думку, є практично повна відсутність системних форм, прийомів та методів, спрямованих на забезпечення формування та розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь

учнів. Причинами цього є, по-перше, відсутністю належного методичного забезпечення шкільного курсу української мови, яке б поступово, поетапно та систематично сприяло становленню комунікативної компетентності школярів протягом навчання у початковій школі. По-друге, спостерігається недостатнє розуміння змісту поняття «комунікативно-мовленнєві уміння» як серед учителів, так і серед багатьох методистів, що призводить до їх змішування або до помилкового заміщення видів діяльності: формуються, наприклад, мовленнєві вміння, тоді як комунікативні залишаються поза увагою. Чимало вчителів зараховують до комунікативних вправ мовленнєві, вважаючи, що будь-які форми мовлення автоматично пов'язані з комунікацією.

Констатувальний зріз (див. рис. 2.1) був організований на початку 2024–2025 навчального року та мав на меті визначення початкового рівня сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу. Для цього використовувався комплекс педагогічних та діагностичних методів, що дозволяли всебічно оцінити мовленнєві уміння школярів. Зокрема, ми використовували педагогічне спостереження – вивчення поведінки дітей під час уроків, робота в парах і групах, аналіз активності у спілкуванні, здатності слухати та реагувати на репліки; бесіди та інтерв'ю – індивідуальні короткі опитування, що допомагали оцінити вміння учнів будувати усні висловлювання, висловлювати власну думку, формулювати запитання та відповіді; діагностичні завдання (складання коротких діалогів; переказ тексту усно або письмово; творче доповнення речень та текстів; написання коротких зв'язних текстів за сюжетними картинками); аналіз письмових робіт – оцінка граматичної та лексичної правильності, зв'язності та логічності висловлювань.

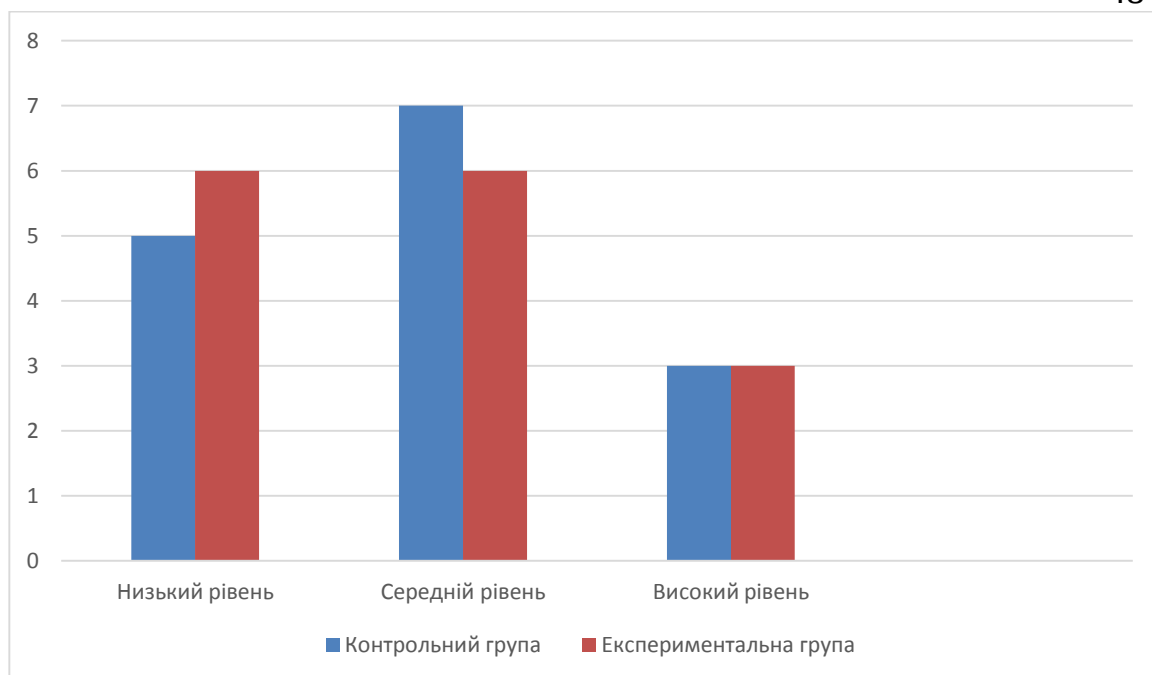

Рис. 2.1. Рівні сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3-А класу до експериментального дослідження

Формувальний етап експерименту був спрямований на активний розвиток усіх ключових компонентів комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу. Для кожного компонента в експериментальній групі використовувалися спеціальні вправи, ігри та завдання (див. додаток В), які забезпечували поступове підвищення рівня мовленнєвої компетентності.

1. Мовленнєвий компонент.

Мета: розвиток правильності, точності і логічності мовлення.

Використані методи та вправи:

- граматично правильні речення: учні виконували вправи на перетворення речень із простих у складні, складання речень за поданими словами;
- добір точних слів: вправи «Підбери слово» (підбирати слова-синоніми до заданого контексту), створення словникових карток із новими словами;

- створення зв'язного висловлювання: переказ коротких текстів, складання монологів і діалогів за сюжетними картинками;
- дотримання норм літературної мови: вправи на редагування речень і текстів, виправлення граматичних та стилістичних помилок.

Приклад вправи: «Продовж історію» – учні отримують початок короткої розповіді і мають логічно завершити її, дотримуючись граматики та логіки висловлювання.

2. Комунікативний компонент.

Мета: розвиток ефективної взаємодії між учасниками спілкування.

Використані методи та вправи:

- ініціювання, підтримка та завершення діалогу: рольові ігри («У магазині», «На екскурсії», «В бібліотеці»);
- мовленнєвий етикет: вправи на ввічливі форми звертання, «як сказати ввічливо»;
- здатність слухати і реагувати: парні та групові обговорення з обов'язковою відповіддю на репліку співрозмовника;
- дотримання черговості та логіки: колективні ігри «Передай слово», де кожен учень продовжує історію попереднього.

Приклад вправи: «Хто що сказав?» – учні у парах розігрують діалог, де одна дитина задає питання, а друга – логічно й етикетно відповідає, потім міняються ролями.

3. Прагматичний компонент.

Мета: забезпечення доцільності, ефективності і цілеспрямованості висловлювання.

Використані методи та вправи:

- адаптація мовлення до ситуації: вправи «Уявна ситуація» – школярі формують відповіді залежно від адресата (однокласник, вчитель, батьки);

– доцільне використання мовних засобів: завдання на використання різних мовних засобів виразності (питальні речення, вигуки, порівняння);

– вибір стилю відповідно до контексту: вправи «Якою мовою сказати?» – діти визначають, у якому стилі висловлюватися в різних ситуаціях;

– прогнозування реакцій співрозмовника: рольові ігри з різними сценаріями розвитку діалогу.

Приклад вправи: «Ситуація в школі» – учні обирають відповідний стиль мовлення, пояснюють свій вибір і демонструють реакцію співрозмовника.

4. Когнітивний (змістовий) компонент.

Мета: розвиток мислительності та змістовності висловлювання.

Використані методи та вправи:

- формулювання і аргументація думок: обговорення прочитаних текстів із поданням власної позиції та пояснень;
- логічна структура інформації: вправи «Склади план оповідання», «Впорядкуй події»;
- використання мовлення як засобу пізнання світу: описяви щприроди, події із власного досвіду, порівняння фактів;
- відображення власного досвіду: написання коротких розповідей про власні події, переживання, спостереження.

Приклад вправи: «Моя улюблена подія» – учень розповідає про свій досвід, структуруючи текст у вступ, основну частину та висновок.

5. Емоційно-ціннісний компонент.

Мета: розвиток емоційного забарвлення мовлення та моральних орієнтирів у спілкуванні.

Використані методи та вправи:

- вираження власних емоцій: вправи «Опиши свій настрій», «Я відчуваю... коли...»;

- поважне та толерантне спілкування: рольові ігри із завданням підтримати співрозмовника, проявити доброзичливість;
- емпатія та розуміння емоцій інших: аналіз картинок із емоційними ситуаціями, обговорення в групах.

Приклад вправи: «Емоційна реакція» – учні обговорюють сюжет, пояснюють, що відчують персонажі, і пропонують адекватну реакцію у спілкуванні.

Завдяки системному використанню цих вправ на формувальному етапі спостерігалася позитивна динаміка розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь усіх компонентів. Це створило підґрунтя для **контрольного етапу**, під час якого оцінювалася ефективність методики та порівнювалися результати експериментальних і контрольних класів.

Т. Туркот радить учителям використовувати такі комунікативні настанови: «відкритість у спілкуванні, намагання відверто висловлювати свої думки і переживання у міжособистісному спілкуванні зі здобувача освіти; заохочення, прийняття, довіра, що є вираженням внутрішньої впевненості педагога у можливостях здобувача освіти, його здібностях до діалогу; емпатичне розуміння як бачення і розуміння викладачем поведінки здобувача освіти, його різноманітних реакцій, дій, вчинків з точки зору самого здобувача освіти, його очима» [58, с. 26].

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь у молодших школярів має здійснюватися на основі компетентнісного підходу, із врахуванням ключових компетентностей, визначених у Державному стандарті початкової освіти. Такий підхід орієнтований на всебічний розвиток особистості учня і передбачає інтеграцію комунікативних навичок у навчальний процес. Він сприяє розвитку здатності учнів до ефективного спілкування, формує вміння слухати, висловлювати власну думку, аргументувати позицію та адаптувати мовлення до різних соціальних ситуацій. Компетентнісний підхід також підтримує розвиток критичного мислення, що дозволяє школярам аналізувати комунікативні ситуації, оцінювати власну поведінку та поведінку

інших учасників спілкування, робити обґрунтовані висновки та приймати зважені рішення у процесі комунікації.

Контрольний етап педагогічного експерименту мав на меті порівняльну оцінку ефективності запропонованої методики формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу, проводився після завершення формувального етапу та передбачав перевірку результатів навчальної діяльності учнів у експериментальних та контрольних групах.

Основні завдання контрольного етапу: визначити динаміку розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь учнів порівняно з констатувальним етапом; оцінити ефективність використаних методичних прийомів та вправ; порівняти рівні сформованості комунікативних умінь у експериментальному та контрольному класах; узагальнити результати та зробити висновки щодо доцільності впровадження методики в навчальний процес.

Методи оцінки на контрольному етапі:

- повторне педагогічне спостереження за поведінкою учнів під час уроків, групових і парних вправ;
- діагностичні завдання, подібні до тих, що застосовувалися на констатувальному етапі: складання діалогів і монологів; переказ текстів; творче доповнення речень та текстів; написання коротких зв'язних текстів;
- аналіз письмових робіт з оцінкою граматики, логічності, зв'язності та змістовності висловлювань;
- анкетування та бесіди для визначення рівня комунікативної активності, здатності слухати та враховувати думку співрозмовника.

Критерії оцінювання результатів були тими ж, що й на контрольному етапі.

За результатами контрольного етапу було проведено порівняльний аналіз рівнів сформованості комунікативних умінь між експериментальним і контрольним класами (див. рис. 2.2).

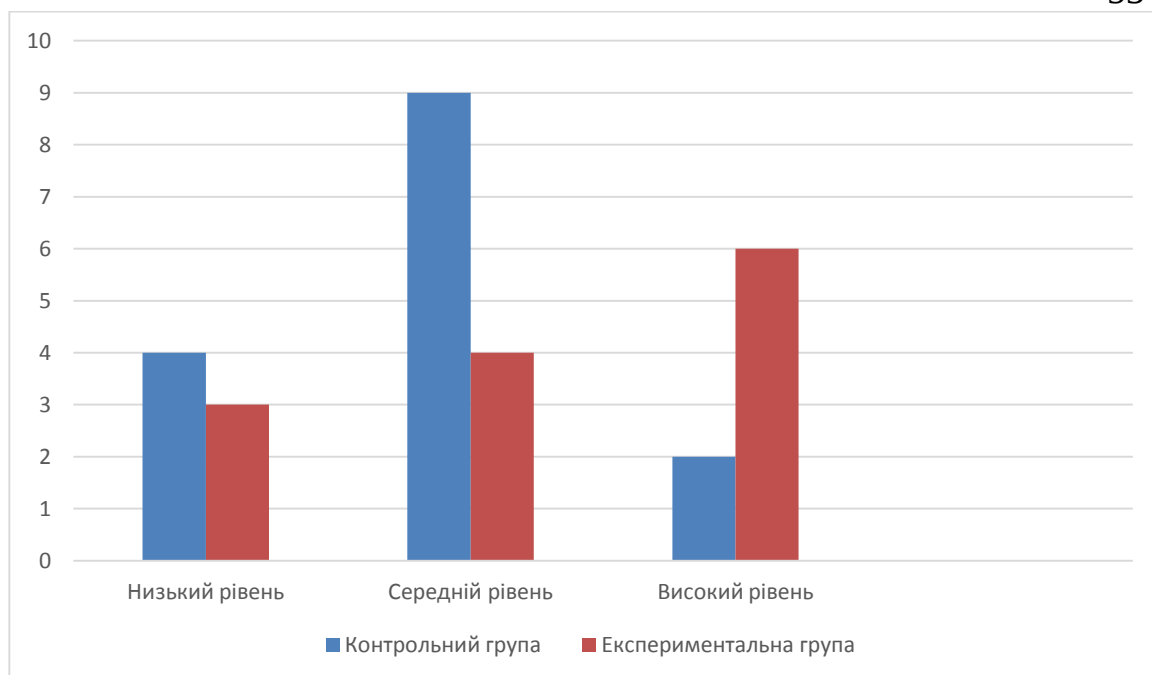

Рис. 2.2. Рівні сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3-А класу після експериментального дослідження

Отже, результати експерименту підтвердили висунуту гіпотезу, оскільки спостерігалася позитивна динаміка формування комунікативно-мовленнєвих умінь у учнів 3 класу експериментальної групи (високий рівень комунікативно-мовленнєвих умінь в контрольній групі знизився на 7%, в експериментальній зріс на 20%; середній рівень у контрольній групі зріс на 13%, в експериментальній знизився на 11%; низький рівень в контрольній групі знизився на 6%, а в експериментальній на 20%). Використання системного комплексу комунікативно орієнтованих завдань, вправ на розвиток усного та писемного мовлення, елементів інтерактивного навчання у поєднанні зі змістовою орієнтацією уроків на розвиток мовленнєвої діяльності сприяло значному підвищенню рівня сформованості комунікативних умінь у більшості учасників експерименту. Порівняння даних до і після експерименту засвідчило, що учні експериментальної групи досягли вищого рівня комунікативної компетентності порівняно з контрольною групою, що підтверджує ефективність запропонованого педагогічного підходу. Педагогічний експеримент засвідчив ефективність

системного формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу через застосування комунікативно орієнтованих завдань, вправ на розвиток усного та писемного мовлення та елементів інтерактивного навчання. Проведення констатувального, формувального та контрольного етапів дозволило простежити динаміку розвитку мовленнєвих умінь, визначити сильні та слабкі сторони учнів і оцінити результативність розробленої методики. Досвід відвідування уроків учителів-методистів та анкетування педагогів підтвердив необхідність методичного забезпечення шкільного курсу української мови та чіткого розуміння змісту поняття «комунікативно-мовленнєві уміння». Виявлені недоліки у практиці викладання свідчать про важливість системного підходу, який поєднує теоретичні знання з інтерактивними формами навчання і цілеспрямованою роботою над розвитком комунікативної компетентності. Експеримент підтвердив гіпотезу дослідження: формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу буде ефективнішим за умови системного використання спеціально розроблених завдань і вправ, інтерактивних методик та орієнтації змісту уроків на розвиток мовленнєвої діяльності. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення навчальних програм, підручників та методичних рекомендацій для початкової школи (див. додаток Д).

ВИСНОВКИ

Мовленнєвий розвиток молодших школярів є одним із провідних завдань початкової школи. Саме у цей період закладаються основи культури мовлення, формуються елементарні навички спілкування, збагачується словниковий запас, удосконалюються граматичні структури, розвиваються діалогічне й монологічне мовлення. Дитина переходить від ситуативного спілкування до контекстного, що дає змогу використовувати мову як засіб не лише передавання інформації, а й організації спільної діяльності та взаємодії.

Психолого-педагогічні особливості третьокласників створюють специфічні умови для розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь.

Учні цього віку характеризуються підвищеною пізнавальною активністю, допитливістю, потребою в самовираженні, прагненням до схвалення з боку дорослих і ровесників. Водночас у них спостерігається ще недостатній рівень довільної уваги, нестійкості інтересів, труднощі в побудові зв'язних висловлювань, обмеженість комунікативного досвіду.

Це зумовлює необхідність системної педагогічної підтримки, цілеспрямованої організації мовленнєвої практики, створення сприятливих умов для мовленнєвої активності.

Комунікативно-мовленнєві уміння в молодшому шкільному віці мають інтегрований характер. Вони охоплюють не лише вміння правильно і виразно користуватися мовою (лексичними, граматичними, стилістичними засобами), а й соціально-комунікативні якості: здатність вступати у діалог, підтримувати бесіду, дотримуватися правил мовленнєвого етикету, враховувати позицію співрозмовника. Важливим компонентом виступає і рефлексивно-оцінний аспект: учень повинен

навчитися аналізувати власне мовлення, виявляти помилки та виправляти їх, оцінювати ефективність комунікації.

Ефективне формування комунікативної компетентності можливе лише за умов створення відповідних педагогічних умов: комунікативна спрямованість навчального процесу, коли мовлення розглядається не лише як об'єкт вивчення, а насамперед як засіб пізнання й спілкування; систематичність і послідовність формування мовленнєвих умінь – від простих вправ до більш складних комунікативних завдань; використання інтерактивних методів навчання, які стимулюють діалогічність, співпрацю, розвиток творчих здібностей; організація мовленнєво активного середовища в класі (робота в парах і групах, рольові ігри, дискусії, творчі завдання); міжпредметна інтеграція, що забезпечує широкі можливості застосування мовлення на уроках різних освітніх галузей; тісна взаємодія школи та сім'ї у формуванні мовленнєвої культури дитини.

Одним із чинників, що ускладнюють процес становлення комунікативної компетентності, є недостатнє методичне забезпечення уроків української мови, відсутність чіткого розмежування понять «мовленнєва» та «комунікативна» компетентність у педагогічній практиці, а також обмежений обсяг комунікативно орієнтованих завдань у чинних підручниках. Це зумовлює потребу у створенні систем вправ і завдань, які б поступово і цілеспрямовано забезпечували формування комунікативних умінь учнів початкових класів.

На нормативному рівні чітко задекларовано орієнтацію на компетентнісний підхід, у центрі якого перебуває не лише засвоєння знань про мову, а й формування здатності школярів практично користуватися мовними засобами для ефективного спілкування.

Визначення серед ключових компетентностей уміння вільно володіти державною мовою підтверджує, що розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь є стратегічним завданням сучасної мовної освіти.

Аналіз нормативної та навчально-методичної бази засвідчив, що сучасні освітні програми й підручники для 3 класу створюють достатнє підґрунтя для розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь учнів. Водночас подальше вдосконалення цього процесу має бути спрямоване на розширення спектра завдань комунікативного характеру (зокрема діалогічних і дискусійних); упровадження системи інтерактивних вправ (рольові ігри, драматизації, інтерв'ю, проєкти); забезпечення балансу між мовними знаннями та практикою їх застосування; активніше використання міжпредметної інтеграції як засобу створення цілісного мовленнєвого середовища.

Початковий зріз знань і вмінь учнів 3-х класів виявив, що рівень сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь більшості школярів перебував на середньому та низькому рівнях. Це підтверджує висновки попередніх наукових досліджень про недостатню сформованість у молодших школярів практичних навичок спілкування та уміння застосовувати мовні знання в різних комунікативних ситуаціях.

Цілеспрямоване застосування системи комунікативно орієнтованих завдань та інтерактивних методів навчання позитивно вплинуло на динаміку результатів в експериментальному класі. У процесі формування етапу спостерігалося суттєве зростання кількості учнів, які досягли високого та достатнього рівнів розвитку комунікативної компетентності, що відображено у діаграмах порівняльного аналізу.

Підтверджено, що систематичне залучення школярів до вправ на розвиток монологічного та діалогічного мовлення, рольових ігор, ситуативних бесід та

письмових висловлювань сприяє активізації мовленнєвої діяльності, формуванню умінь аргументувати думку, налагоджувати діалог, висловлювати власні емоції та оцінки. Це дає підставу тверджувати, що запропонований методичний підхід відповідає принципам компетентнісного та особистісно орієнтованого навчання.

Гіпотеза дослідження отримала підтвердження:

формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів	3
класу відбувається ефективніше	за
умови цілеспрямованого використання комунікативно орієнтованих завдань, інтерактивних методів, вправ на розвитку усного й писемного мовлення, а також змістового наповнення уроків, орієнтованого на мовленнєву діяльність.	

Динаміка результатів у контрольному та експериментальному класах виявилася нерівнозначною. Якщо в контрольному класі спостерігалося лише незначне підвищення показників, то в експериментальному – чітко простежується позитивна тенденція, що засвідчує педагогічну результативність упровадженої методичної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник. Київ : Академія, 2004. 344 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
3. Большакова І. Ситуативна навчально-мовленнєва діяльність на уроках української мови. *Початкова школа*. 2002. № 10. С. 31–35.
4. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні. Київ : КНЕУ, 2014. 383 с.
5. Біляєв О. М., Скуратівський Л. В., Симоненкова Л. М., Шелехова Г. Т. Концепція навчання української мови в школах України. *Дивослово*. 2016. № 1. С. 16–21.
6. Варзацька Л. О. Міжпредметна інтеграція в системі компетентнісної мовної освіти. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2013. Вип. 40. С. 177–180.

7. Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту 2–4 класи : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2011. 112 с.
8. Варзацька Л. О. Українська мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга–Богдан, 2012. 360 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови /уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
10. Гаврилюк О. О. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови. *Початкова школа*. 2017. № 3. С. 25–29.
11. Гнаткович Т. Мовленнєва діяльність учнів: психолінгвістичний аспект. *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2013. № 8–9. С. 154–158.
12. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>.
13. Дубовик С. Г., Наумець В. В. Формування комунікативних умінь молодших школярів методом сторітеллінгу. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2020. №5 (81). С. 81–85.
14. Зорочкіна Т. С. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до роботи з обдарованими учнями початкової школи. Черкаси, 2011. 379 с.
15. Зорочкіна Т. В. Психолого-педагогічні особливості навчання молодших школярів. Київ : Педагогічна думка, 2021. 156 с.
16. Каплуновський Ю. А. Психологічні основи формування вольових якостей у молодших школярів. *Педагогічний альманах*. 2017. № 33. С. 113–117.
17. Карамушка Л. М. Психологія управління : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2003. 344 с.

- 18.Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. Київ : Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/4631/1/I_Kovalynska_NC_GI.pdf
- 19.Коник О. М. Емоційна сфера молодших школярів у процесі навчання.*Психологія і педагогіка*. 2020. № 5. С. 21–26.
- 20.20. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
- 21.Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Суми : СумДУ, 2011. 282 с.
- 22.Кочарян О. М. Формування комунікативної компетентності молодших школярів засобами інтерактивних технологій.*Початкова школа*. 2015. № 4. С. 12–17.
- 23.Крутій К. Л. Комунікативна компетентність як основа соціалізації дитини. Запоріжжя : Просвіта, 2010. 112 с.
- 24.Кулик О., Рубан І. Мовна й мовленнєва особистість: проблема дефініцій. *Теоретична і дидактична філологія*. 2014. Вип. 17. С. 76–89.
- 25.Лаптева Н. М. Розвиток комунікативних умінь у молодших школярів. Київ : Літера, 2012. 128 с.
- 26.Мацько Л. І. Мовна особистість Андрія Малишка як лінгвокультурологічний феномен національного виховання у світлі лінгвофілософії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. 2013. Вип. 20. С. 141–146.
- 27.Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навч. посіб. для студ.-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.

- 28.Мацько Л. І., Сидоренко О. М. Українська мова. Культура професійного мовлення : підруч. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 288 с.
- 29.Машина С. Формування комунікативної компетентності учнів. *Початкова школа*. 2017. №9. С. 15–18.
- 30.Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
- 31.Митник О., Стрижак А. Система завдань, спрямованих на формування комунікативних умінь як складової соціальної успішності молодших школярів. *Початкова школа*. 2019. №9. С. 23–36.
- 32.Пашковська О. В. Особливості психічного розвитку учнів молодшого шкільного віку. *Вісник Київського університету імені Бориса Грінченка*. 2018. Вип. 43. С. 78–85.
- 33.Пентиліук М. І. Теоретичні основи методики розвитку мовлення молодших школярів : навч. посіб. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 240 с.
- 34.Петрик О. Реалізація комунікативно-діяльнісного підходу у мовно мовленнєвій освіті молодших школярів. *Початкова школа*. 2019. №6. С. 39–43.
- 35.Петрик О. В. Розвиток і удосконалення мовленнєвої діяльності молодших школярів: уроки розвитку зв'язного мовлення, корекційно-розвивальні заняття: методичний посібник. Дніпропетровськ: Гарт, 2002. 98 с.
- 36.Пірошенко С. Ю. Комунікативні параметри мовної особистості в освітньому дискурсивному просторі. *Педагогічний дискурс* : зб. наук. праць. Хмельницький, 2013. Вип. 14. С. 356–360.
- 37.Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.

38. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
39. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : методичний посібник. Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2020. 88 с.
40. Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови : посібник. Київ, 2019. 131 с.
41. Попович Л. Формування комунікативної компетентності молодших школярів. *Початкова школа*. 2014. №1. С. 52–54.
42. Притулик Н. Формування умінь українського комунікативного мовлення. *Початкова школа*. 2004. №6. С. 14–18.
43. Пруняк В.В. Навчальні мовленнєві ситуації як засіб особистісного мовленнєвого розвитку молодших школярів. *Особистісно зорієнтоване навчання у сучасній школі і вузі* : зб. наук. праць. Кривий Ріг: КДПУ, 2005. Вип. 3. С. 33–36.
44. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства : монографія / за ред. С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко. Київ-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.
45. Рибалко Л. П. Основи психолінгвістики. Київ : Либідь, 2001. 256 с.
46. Рогова П. І. Мовленнєва компетентність учнів початкової школи: теоретичний і методичний аспект. *Початкова школа*. 2020. № 1. С. 17–21.
47. Савченко О. Я. Розвиток мовлення молодших школярів у контексті компетентнісного навчання. *Початкова школа*. 2011. № 9. С. 3–7.
48. Сидор Е. Вправи для розвитку учнів загальномовленнєвих комунікативних і текстотворчих умінь. *Початкова школа*. 2001. №6. С. 19–25.

- 49.Скрипченко О. В. Психологія розвитку дитини молодшого шкільного віку. Київ : Слово, 2017. 204 с.
- 50.Скрипченко І. В. Психолого-педагогічні основи формування комунікативної компетентності в молодших школярів. Київ : Педагогічна думка, 2015. 176 с.
- 51.Смілянець С. Комунікативна компетентність учнів. Використання інтерактивних вправ для формування комунікативної компетентності молодших школярів. *Початкова освіта*. 2017. № 9. С. 14–29.
- 52.Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 3–4 клас. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Savchenko.pdf>
- 53.Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 3–4 клас. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Typova.osvitnya.prohrama.3-4.Shyyan.pdf>
- 54.Товканець Г. В. Соціально-педагогічна взаємодія у професійній підготовці педагога: комунікативний аспект : монографія. Мукачево : Редакційно-видавничий центр МДУ, 2021. 172 с.
- 55.Трофіменко В. Робота над розвитком зв'язного мовлення учнів – важлива складова комунікативної компетентності. *Початкова школа*. 2019. №7. С. 28–30.
- 56.Трунова В. А. Мовленнєві ситуації як засіб формування комунікативних умінь. *Початкова школа*. 1990. №7. С. 27–28.
- 57.Турко О., Кравчук Т. Мовленнєва діяльність учнів початкової школи в контексті сучасних освітніх реформ. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2018. Вип. 24(2). С. 371–377.

58. Туркот Т. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Професіонал, 2004. 304 с.
59. Українська мова та читання : підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.1 / М. С. Вашуленко, Н. А. Васильківська, С. Г. Дубовик. Київ : Видавничий дім «Основа», 2020. 160 с.
60. Українська мова та читання : підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч.2 / М. С. Вашуленко. Київ : Видавничий дім «Основа», 2020. 160 с.
61. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 1 / Г. С. Остапенко. Київ : Світич, 2025. 144 с.
62. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 2 / Г. С. Остапенко. Київ : Світич, 2025. 144 с.
63. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. / І. В. Цєпова, Л. І. Тимченко, М. В. Коченгіна. Харків : Вид-во «Ранок», 2025. 147 с.
64. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. / І. В. Цєпова, Л. І. Тимченко, М. В. Коченгіна. Харків : Вид-во «Ранок», 2025. 147 с.
65. Хома О., Ліба О. Формування компетентностей у молодших школярів в контексті сучасних освітніх реформ. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 1–2. С. 291–302.
66. Хорошковська О. Формування умінь мовленнєвої діяльності (аудіювання й говоріння) в учнів початкових класів на уроках української мови як державної. *Початкова школа*. 2011. № 12. С. 12–16.

- 67.Хорошковська О., Петрук О. Текст як основа розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на уроках української мови. *Початкова школа*. 2010. № 12. С. 11–15.
- 68.Шабат-Савка С.Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові: монографія. Чернівці : Букрек, 2014. 412 с.
- 69.Шелестова Л. Ю. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів. Київ : Генеза, 2019. 144 с.
- 70.Яворська С. Т., Порядченко Л. А. Формування комунікативної компетентності учнів початкової школи на засадах психолінгвістики. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2019. № 1 (324). С. 295–302.
- 71.Яремчук Н. Говоріння як наукове поняття (мовленнєва діяльність учнів). *Українська мова і література в школі*. 2011. № 1. С. 10–15.

ДОДАТКИ

Додаток А

АПРОБАЦІЙНІ МАТЕРІАЛИ

Наукова праця, яка засвідчує апробацію матеріалів

кваліфікаційної роботи

1. Баб'юк Т.В.Формування комунікаційних навичок у школярів початкових класів. *Початкова школа в новій освітній реальності: традиції й інновації, проблеми й перспективи*: матеріали II Всеукр. студ.-викл. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (24 квітня 2025 р., м. Лубни). ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Лубни, 2025. С. 63–66.

Сертифікат учасника конференції

Додаток Б

Анкета для вчителів початкових класів на виявлення методичної обізнаності щодо формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів

Інструкція: Будь ласка, відповідайте на запитання максимально чесно та детально. Ваша інформація допоможе оцінити ефективність педагогічних підходів у розвитку мовленнєво-комунікативних умінь учнів.

1. Загальні відомості:

1.1. Ваш педагогічний стаж:

- до 5 років
- 5–10 років

- 11–20 років
- понад 20 років

1.2. Категорія (якщо є):

- вчитель
- старший учитель
- учитель-методист

2. Використання методів та прийомів розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь компетентності:

2.1. Які методи ви зазвичай застосовуєте для розвитку усного мовлення учнів? (можна обрати декілька)

- словесні (бесіда, пояснення, розповідь)
- практичні (ігри, рольові вправи, інсценування)
- інтерактивні (групові проєкти, дискусії, мозковий штурм)
- інші (вказіть) _____

2.2. Які методи ви застосовуєте для розвитку писемного мовлення учнів?

- диктанти, вправи на граматику та орфографію
- творчі письмові завдання (розповіді, опис, листи)
- інтерактивні завдання (робота в парах/групах з текстом)
- інші (вказіть) _____

2.3. Чи використовуєте ви спеціальні комунікативні вправи для розвитку навичок спілкування учнів?

- Так
- Ні
- Якщо так, наведіть приклади: _____

2.4. Наскільки часто ви застосовуєте інтерактивні форми навчання на уроках української мови?

- завжди
- часто
- інколи

- рідко
- ніколи

3. Освітнє розуміння:

3.1. Чи впевнені ви у відмінності між поняттями «мовленнєва компетентність» і «комунікативна компетентність»?

- Так, чітко розрізняю
- Частково розрізняю
- Ні, не розрізняю

3.2. Як ви оцінюєте власну готовність до системного формування комунікативної компетентності учнів?

- висока
- середня
- низька

3.3. Які чинники, на вашу думку, найбільше ускладнюють формування комунікативних умінь у початковій школі?

- недостатнє методичне забезпечення
- брак часу на уроках
- низька мотивація учнів
- невизначеність у змісті понять «мовленнєва» та «комунікативна компетентність»
- інші (вказіть) _____

4. Власні пропозиції:

4.1. Що, на вашу думку, могло б підвищити ефективність розвитку комунікативної компетентності учнів?

4.2. Які види методичного забезпечення були б для вас найбільш корисними?

Додаток В**Вправи і завдань для 3 класу, спрямовані на формування комунікативно-мовленнєвих умінь****1. Усне мовлення**

Мета: розвиток зв'язного мовлення, уміння висловлювати думку, підтримувати діалог.

Вправи:

1. **Розповідь за схемою:** учень отримує малюнок або серію картинок і складає коротку історію.

2. **Діалогічні ігри:** учні працюють парами, ставлячи запитання і відповідаючи на них (тема: «Мій день», «Улюблене свято»).

3. **Розширення речень:** учитель пропонує прості речення, учні доповнюють їх деталями: хто? що? де? коли?

4. **Мозковий штурм:** учні обговорюють тему уроку або казки та пропонують максимум ідей/дій персонажів.

5. **Ситуаційні вправи:** рольові ігри: «В магазині», «У лікаря», «На екскурсії» – розвиток комунікації у реальних ситуаціях.

2. Писемне мовлення

Мета: розвиток структурованого письмового висловлювання та уміння оформляти думку письмово.

Вправи:

1. **Складання коротких розповідей:** на основі малюнка або серії картинок учні пишуть 3–5 речень.

2. **Лист або повідомлення:** учень пише короткий лист або записку однокласнику про подію з життя.

3. **Завдання на опис:** опис предмета, персонажа, природи (хто/що, як виглядає, що робить).

4. **Робота з діалогами:** учні складають письмовий діалог між персонажами казки чи історії.

5. **Редагування тексту:** вчитель дає речення з помилками, учні виправляють та перефразовують.

3. Читання та слухання

Мета: розвиток розуміння тексту, вміння виділяти головну думку, перефразовувати.

Вправи:

1. **Читання в парах із обговоренням:** один учень читає текст, інший ставить питання щодо змісту.

2. **Переказ тексту:** учні слухають казку або невеликий текст і переказують своїми словами.

3. Виділення головного:учні визначають головну думку абзацу чи тексту та формулюють її коротко.

4. Складання запитань:після читання тексту учні складають запитання до однокласників.

4. Інтерактивні вправи

Мета:формування умінь комунікувати у групі, співпрацювати та висловлювати свою думку.

Вправи:

1. Групові проєкти:створення спільної стіннівки або презентації на тему «Моя улюблена книга» чи «Наш клас».

2. Обговорення в колі:учні по черзі висловлюють власну думку з певного питання, поважаючи слова інших.

3. Рольові ігри:учні грають ролі казкових персонажів або героїв історій і взаємодіють між собою.

4. Міні-дебати:тема, наприклад, «Що важливіше – гра чи навчання?» – учні висловлюють аргументи та ведуть коротку дискусію.

5. Карта думок:Кожна група створює «карту ідей» за темою уроку і представляє її класу.

5. Систематизація та контроль

• **Щотижневі усні міні-проєкти:** короткі виступи або розповіді за малюнками.

• **Письмові тижневі завдання:**опис події, складання листа, переказ казки.

• **Рефлексія:**після кожного інтерактивного заняття учні оцінюють, що нового вони дізналися, що вдалося висловити, а що – ні.

Додаток Г

Конспект уроку української мови (3 клас)

Тема: Вчимося будувати і вести діалог.

Мета:

- формувати вміння учнів вести діалог відповідно до ситуації спілкування;
- розвивати мовленнєву активність, уміння ставити запитання і відповідати на них;
- збагачувати словниковий запас та вдосконалювати граматичні конструкції;
- виховувати культуру спілкування, доброзичливість у діалозі.

Обладнання: картки із завданнями, ілюстрації із зображенням ситуацій, міні-діалоги, мультимедійна презентація (за можливості).

Хід уроку

1. Організаційний момент (2 хв)

- Привітання.
- Вправа «Мікрофон»: кожен учень одним реченням ділиться настроєм. (Формує вміння висловлюватися стисло, добирати слова відповідно до ситуації).

2. Мотивація навчальної діяльності (3 хв)

Учитель: «Щодня ми розмовляємо: вдома, у школі, з друзями. Чи завжди ми вміємо ставити запитання так, щоб нас зрозуміли? Чим можемо уважно вислухати й відповісти? Сьогодні ми будемо вчитися вести діалог — головний вид спілкування між людьми».

3. Актуалізація знань (5 хв)

- Міні-бесіда: «Що таке діалог? Чим він відрізняється від монологу?»
- Приклади діалогу і монологу (зчитує вчитель, учні визначають, що є чим).
- Висновок: діалог — це розмова двох або більше осіб, яка складається із запитань та відповідей.

4. Вивчення нового матеріалу (10 хв)

Вправа 1. «Влучне запитання»

Учитель демонструє малюнок (наприклад, діти в парку). Учні складають запитання до малюнка. Потім обирають найвдаліше. (Розвиток уміння ставити доречні запитання).

Вправа 2. «Чарівні слова»

Учитель нагадує про слова мовленнявого етикету (будь ласка, дякую, перепрошую, добрий день). Учні складають міні-діалоги, використовуючи їх.

Вправа 3. «Закінчи розмову»

Учитель читає початок діалогу:

— Добрий день! Ти вже виконав домашнє завдання?

(Учні у парах продовжують розмову, дотримуючись теми).

5. Закріплення знань і вмінь (10 хв)

Інтерактивна гра «Інтерв'ю»

Один учень — «журналіст», інший — «гостя» (зірка спорту, казковий герой, мандрівник). Журналіст ставить запитання, «гість» відповідає. (Тренує вміння будувати діалог за ролями).

Вправа «Ситуація»

Учитель пропонує комунікативні ситуації:

- попросити друга про допомогу;
- запросити на день народження;
- подякувати вчителю.
- Учні в парах відтворюють короткі діалоги.

6. Рефлексія (3 хв)

- Вправа «Незакінчене речення»: «Сьогодні я дізнався...», «Я навчився...», «Мені було цікаво...».
- Обговорення, чому важливо вміти вести діалог.

7. Домашнє завдання (2 хв)

- Скласти діалог (4–6 реплік) на тему «У бібліотеці».
- Намалювати малюнок до цього діалогу.

Очікувані результати:

- Учні розрізняють монолог і діалог.
- Уміють ставити запитання і відповідати на них відповідно до ситуації.
- Використовують слова мовленнєвої етикету.
- Виявляють вміння вести діалог у різних життєвих ситуаціях.

Додаток Д

**Методичні рекомендації для вчителів початкових класів з
теми «Особливості формування комунікативно-мовленнєвих
умінь учнів 3 класу на уроках української мови»**

1. Орієнтація на компетентнісний підхід.

• Уроки української мови мають бути спрямовані не лише на засвоєння мовної системи, а й на формування комунікативної компетентності учнів.

• Варто забезпечувати зв'язок між мовними знаннями та практичним використанням мови у різних видах мовленнєвої діяльності: слуханні, говорінні, читанні й письмі.

2. Врахування психолого-педагогічних особливостей третьокласників.

• В учнів 3 класу активно розвивається мислення, пам'ять, словниковий запас, формується вміння будувати зв'язні висловлювання.

- Доцільно пропонувати доступні за обсягом і змістом завдання, які водночас стимулюють творче мислення та ініціативність у мовленні.

3. Використання комунікативно орієнтованих завдань.

- Організовувати рольові ігри, діалоги, інсценізації, що моделюють реальні життєві ситуації.

- Пропонувати завдання типу: скласти запитання до однокласника, висловити власну думку з приводу почутого, пояснити правила поведінки у формі діалогу тощо.

- Включати вправи на розвитку міння слухати (переказ, відтворення почутого, складання запитань за текстом).

4. Диференціація навчальних завдань.

- Враховувати різний рівень мовленнєвої підготовки учнів.

- Для дітей з високим рівнем – пропонувати творчі завдання (написати короткий твір-роздум, підготувати виступ).

- Для учнів із середнім чи низьким рівнем – вправи на відпрацювання мовних моделей, кліше, опорних схем.

5. Використання інтерактивних технологій.

- Технології «Мікрофон», «Коло ідей», «Акваріум» сприяють розвитку навичок говоріння та аргументації.

- Використання групових і парних форм роботи допомагає створювати умови для природного спілкування.

- Цифрові інструменти (онлайн-картки, інтерактивні завдання, відео) можуть стимулювати інтерес учнів до роботи з мовним матеріалом.

6. Формування писемного мовлення.

- Систематично включати вправи на створення коротких письмових висловлювань: листа, оголошення, міні-розповіді.

- Використовувати опори (план, малюнок, ключові слова), поступово зменшуючи їх роль.

- Навчати учнів редагувати власні тексти: перевіряти правильність, логічність, зв'язність.

7. Оцінювання результатів.

- Використовувати рівневу діагностику сформованості комунікативно-мовленнєвих умінь (високий, середній, низький рівень).
- Враховувати не лише правильність мовлення, а й його змістовність, доречність, виразність.
- Залучати учнів до самооцінювання та взаємооцінювання (наприклад, «Скажи комплімент висловлюванню однокласника»).

8. Підтримка інтересу до української мови.

- Використовувати літературні тексти, казки, прислів'я, загадки, фразеологізми, що розширюють мовленнєвий досвід дітей.
- Організовувати мовні ігри (наприклад, «Знайди помилку», «Добери синонім», «Закінчи речення»).
- Забезпечувати емоційно позитивну атмосферу уроку, що стимулює вільне висловлювання думок.

Таким чином, ефективне формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 3 класу передбачає поєднання науково обґрунтованих методичних підходів, інноваційних технологій та творчої діяльності учителя, що забезпечить розвиток мовної особистості школяра.